

ДҮНИЕЖҮЗІНІҢ ҚАЗІРГІ САЯСИ КАРТАСЫ

1. Кіріспе.
2. Дүниежүзінің саяси картасын оқып зерттеудің мәні.
3. Дүниежүзі саяси картасының қалыптасу кезеңдері.
4. Саяси картада мемлекеттерді топтау.
5. Дүниежүзілік мұхиттағы, ішкі теңіздердегі территориялық сулар мен экономикалық аймақтар.
6. Мемлекеттік шекаралар туралы түсінік.
7. Дүниежүзі елдерінің саяси әкімшілік құрылымы және мемлекетті басқарудың әртүрлілігі.
8. Қорытынды.

Дүниежүзінің саяси картасын оқып зерттеудің мәні

Дүниежүзінің және оның жеке бөліктері мен аймақтарының географиялық саяси картасы халықаралық жағдайдың белгілі бір уақытқа сәйкестігін және жекелеген елдердің қазіргі әлемдегі орнын, олардың ішкі саяси әкімшілік құрылымын айқын көрсетеді. Саяси картаны әсіресе тарихи кезеңдер бойынша халықаралық жағдайдың өзгеруіне сәйкес зерттеп оқыту өте маңызды қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Дүниежүзінің қазіргі заманғы саяси картасын осы көрсетілген талаптар тұрғысынан зерттеу әртүрлі мамандықтарды игеру үшін құнды мәліметтер береді және аса құнды құжаттар болып саналады. Әсіресе географтар, тарихшылар үшін бұл құжаттар кейбір оқу пәндерінің негізгі мазмұны болып саналады.

Дүниежүзі саяси картасының қалыптасу кезеңдері

Дүниежүзі саяси картасының қалыптасу үрдісі бірнеше ғасырларда пайда болды. Сондықтан оның қалыптасуында бірнеше кезеңдердің бар екендігін айтуға болады. Олар - ежелгі, ортағасырлық, жаңа және жаңаша кезеңдер.

Саяси картада мемлекеттерді топтау

Дүниежүзінің қазіргі саяси картасында 230-дан астам мемлекеттер мен елді мекендер бар. Олардың 194-і егеменді мемлекеттер. Қалғандары иеліктер болып табылады немесе өз еркімен ассоциясаланған мемлекеттер. Олардың жерінің аумағы және халқының саны бойынша әртүрлі топтарға біріктірілген.

Дүниежүзілік мұхиттағы, ішкі теңіздердегі территориялық сулар мен экономикалық аймақтар.

Территориялық сулар дегеніміз БҰҰ-ның 1982 жылы бекіткен конвенциясы бойынша әрбір егемен мемлекеттің теңіз жағалауынан 12 миліне созылатын теңіздік белдеуді қамтиды. 1 теңіздік милдің ұзындығы – 1860 м тең.

$$12 \text{ теңіз мил} \times 1860 \text{ м} = 22600 \text{ м} = 22.2 \text{ км}$$

Әрбір теңіз жағалауында орналасқан егемен мемлекеттің жер аумағы теңізге қарай 22.2 км созылады. Егер теңіз жағалауындағы екі мемлекеттің арасындағы территориялық сулардың кеңістігі 12 теңіз миліне жетпесе онда территориялық сулардың айдыны 3 милге созылады. Дүниежүзіндегі мұхитта осы территориялық сулар айдынынан басқа халықаралық келісім бойынша

анықталған экономикалық айдындар шекарасында белгіленген. Осы дүниежүзілік мұхиттағы және ішкі теңіздердегі экономикалық аудандардың шекарасы территориялық сулар шекарасынан ары қарай 200 мильге жетеді. Бұл аумақта теңіз жағалауындағы мемлекет пайдалы қазбаларды өндіруге және биологиялық минералды ресурстарды игеруге сонымен қатар осы су айдынында жасанды аралдар салуға оның ішінде мұнай өндіру үшін ұңғымалар тұрғызуға ғылыми зерттеулер жүргізуге құқылы. Ал басқа мемлекеттер осындай жұмыстар жүргізуге құқысы жоқ.

Мемлекеттік шекаралар туралы түсінік

Дүниежүзінің саяси картасын әлемдік қоғамдастықты құрайтын мемлекеттің саяси және әкімшілік территориялық бөлінуінің көрінісі деп тануға болады. Өйткені ол бүкіл адамзат өмір сүріп жатқан құрлықтағы жерлердің мұхит пен теңіз жағалаулары және олардың су айдынындағы кеңістіктердің мемлекеттік шекаралармен қалай бөлініп **кескінделгенін** көрсетеді.

Мемлекеттік шекаралар дегеніміз ол географиялық карталарда және жергілікті жерлерде мемлекеттердің бір бірінен қалай бөлініп жатқанын көрсететін сызық және ол сызық әрбір мемлекеттің құрлықта, суда, ауа кеңістігінде қай шепке дейін таралатынын көрсетеді. Қорытындылап айтқанда мемлекеттің құрлықтағы, су айдынындағы шекараларын көрсететін сызық.

Бір - бірімен көрші жатқан мемлекеттер арасындағы құрлықтағы және судағы шекаралар осы 2 мемлекет арасындағы қол қойылған келісім бойынша анықталады. Іс жүзінде осы келісім бойынша жүргізілетін шекараларды анықтаудың 2 түрі бар:

1. Делимитация
2. Демаркация

Делимитация - ол көрші жатқан екі мемлекет үкіметтерінің келісімі бойынша мемлекеттік шекараның бағытын анықтайтын сызық және оның географиялық картада қалай өтетінін көрсететін құжат.

Демаркация – бұл екі мемлекет арасындағы өтетін шекараны жергілікті жерде анықтау, оны іс- жүзінде бөліп шекаралық діңгектерді тұрғызып оларды бір-бірімен сым темірмен жалғастырып байлап, қоршап қою.

Дүниежүзінің саяси картасында жеке-жеке мемлекеттер түрлі түсті бояулармен көрсетілген. Құрлықтың адамзат мекендеген бөлігі яғни Антарктикадан басқа материктер және құрлықты шайып жатқан орасан зор теңіз аумағы саяси шекаралармен бөлінген. Саяси шекаралардың негізгі бөлігін құрлықтағы мемлекеттердің және иеліктердің шекаралары құрайды. Сонымен қатар ресми шекаралар қатарына территориялық сулар айдынында өтетін шекараларда жатады.

Дүниежүзі елдерінің саяси әкімшілік құрылымы және мемлекетті басқарудың әртүрлілігі

Қай елдің болса да мемлекеттік құрылымы ең алдымен ондағы елдің басқару түріне байланысты болады. Мемлекетті басқарудың мынандай негізгі және қосалқы түрлері бар.

Негізгі түріне: Республикалық және монархиялық басқару түрлері жатады. **Республикалық басқару түрі**- ерекше кең таралған дүниежүзіндегі

барлық мемлекеттің 4/3 бөлігі Республикалық басқару түрін қабылдаған. Республикалық басқару түрі дегеніміз- біріншіден заң шығаратын ең жоғарғы үкімет билігі халықтың өкілетті органы парламенттің қолында болады, ал екіншіден елді іс жүзінде басқаратын билік атқарушы үкіметтің қолында болады. Атқарушы үкіметке премьерминистрлермен министрлер комитеті жатады. Республика деген сөзді латын тілінен аударғанда “қоғамдық жұмыс”- деген мағынаны білдіреді. Республиканы басқарудың 3 түрі бар:

А) Президенттік Республика

Б) Парламенттік Республика

В) Республиканы басқарудың аралас түрі немесе алдыңғы айтылған екі биліктің аралас түрі. Президенттік Республикада - мемлекет басшылығы және үкімет басшылығы Президенттің қолында болады. Президенттік басқаруға кіретін мемлекеттер: АҚШ, Бразилия, Аргентина, Сирия. *Парламенттік Республикада* - мемлекет және үкімет басшылығы Парламенттің қолында болады. Бірақ бұл елдерде Президенттің қызметін Премьерминистрдің қызметін жеке жеке адамдар атқарады. Мысалы: Түркия, Италия, ГФР және т.б.

Монархиялық басқару түрі. Қазіргі кезде дүниежүзі қауымдастықтың 30-дан астам мемлекеттерінде монархиялық басқару түрі бар. Монархия деген сөз грек тілінен аударғанда “жеке дара” дегенді білдіреді. Монархиялық мемлекет басшысы монарх болып саналады. Дүниежүзі әртүрлі мемлекеттерде монархтың аты әртүрлі айтылады бір елдерде ол кароль, Жапонияда Император, Люксембургта Герцог, Оман елінде Сұлтан, Біріккен Араб Әмірлігінде Әмір деп атайды. Монархиялық басқару жүйесіндегі мемлекеттің бірнеше түрі бар. Мысалы: шексіз монархиялық басқару түрі. Оны абсалютті монарх деп атайды. Қазіргі кезде ондай мемлекеттерге Сауд Арабиясы, Оман Сұлтандығы және Катар Әмірлігі кіреді. Олардың елді басқарудағы билігі шексіз. **Монархияның екі түрі бар:** шекті монархия және ресми түрдегі конституциялық монархия. Бұл топқа қазіргі кезде Еуропаның барлық монархиялық мемлекеттері жатады деп айтуға болады. Монархиялық мемлекеттің үшінші түрі теопатриялық деп аталады. Оған мысал Ватикан мемлекеті жатады. **Теос** - деген сөз «күдай немесе дін басы» деген мағынаны береді. Дүниежүзі мемлекеттерінің олардың қабылдаған конституциясы бойынша және әкімшілік аумақтық тұрғыдан бөлінуіне қарай екі топқа бөлінеді:

1) Унитарлы мемлекеттер

2) Федеративті мемлекеттер

Мемлекетті басқарудың қосалқы түріне:

1. Елді достастықтың құрамындағы басқару түрі

2. Джамахуриялық (бүкіл халықтың) түрі

Қазіргі кезде достастықтың құрамында Ұлыбританияның отары болған қазіргі кезде әрқайсысы жеке елден астам елге кіреді. Олар әрқайсысы ресми тұрғыдан қарағанда тең құқықты мемлекеттер.

Теориялық сұрақтар

1. Саяси карта дегеніміз не?

2. Дүниежүзінің саяси картасы қандай негізгі элементтерден тұрады?
3. Саяси картаның қалыптасуына қандай тарихи оқиғалар әсер етті?
4. Дүниежүзіндегі тәуелсіз мемлекеттер мен тәуелді аумақтардың айырмашылығы неде?

5. Саяси картаның өзгеруіне қандай негізгі факторлар әсер етеді?
6. БҰҰ-ның дүниежүзілік саяси картадағы рөлі қандай?

Талдау сұрақтары

7. Қандай елдер саяси картада ең үлкен аумақты алып жатыр?
8. Қазіргі таңда саяси картаның тұрақсыз аймақтарын атаңыз және олардың себептерін түсіндіріңіз.

9. Қандай тарихи оқиғалар жаңа мемлекеттердің пайда болуына ықпал етті?

10. Югославия немесе КСРО-ның ыдырау процесі қазіргі саяси картаға қалай әсер етті?

ДҮНИЕЖҮЗІНІҢ ТАБИҒАТ РЕСУРСТАРЫ МЕН ТАБИҒАТ ЖАҒДАЙЛАРЫ

1. Дүниежүзі табиғат ресурстарының жіктелуі және экономикалық бағалануы.

2. Минералдық ресурстар.

3. Энергоресурстар.

4. Жер ресурстары.

5. Орман ресурстары.

6. Су ресурстары.

Табиғат ортасы адамның өмір сүруі мен барлық өндірістік іс-әрекеттер қажеттіліктерінің көзі болып табылады. Қазір адам климаттық және географиялық қатынастардағы қол жетімсіз аумақтарды: поляр аймақтарды, биік таулы облыстарды игеруде. Қазіргі замандағы адам өзінің тұтынушылығын қанағаттандыру үшін ресурстың санына бұрынғыдан гөрі қажет.

Табиғат ресурстарының көптеген жіктеулері бар:

1. *Ресурсқа немесе басқа табиғи салаға жатуына байланысты* (пайда болуы не тегі бойынша): литосфера ресурстарына (пайдалы қазбалар, жер және топырақ ресурстары); гидросфера ресурстарына (мұздықтар, Әлемдік мұхит пен құрлық сулары, өзен энергиясы, тасу мен қайту энергиясы); атмосфера ресурстарына (климаттық және рекреациялық ресурстар, жел энергиясы); биосфера ресурстарына (биологиялық ресурстары – жануарлар мен өсімдіктер дүниесі) бөледі.

2. *Сарқылу дәрежесі бойынша сарқылатын және сарқылмайтын ресурстар* болып бөлінеді. Сарқылмайтын ресурстарға мысал келтіретін болсақ, климаттық ресурстарды, Күн энергиясын, жел, ағынды сулар, сонымен қатар тасу-қайту энергияларын жатқызады. Қалған барлық ресурстар *қалпына*

келетін және қалпына келмейтін болып бөлінетін сарқылатын табиғат ресурстарына ажыратылады.

Қалпына келетіндерге биосфера ресурстары жатады, бірақ олар да мөлшерсіз пайдаланылса, қалпына келмейтінге ауысуы мүмкін (мысалы, көптеген жануарлар мен өсімдіктердің түрлері қайтымсыз жоғалып кетуде). Кендер мен басқа пайдалы қазбаларды толығымен *қалпына келмейтін ресурстарға* жатқызуға болады.

Минералдық ресурстар

Жыл сайын дүниежүзінде тау жыныстарынан әрқилы минералдық шикізаттар мен отындар алынады. Жер қойнауынан пайдалы қазбаларды алу келесідей: көмір – 60-70%; мұнай мен табиғи газ – 40-45%; қара және түсті металдар – 70–75%. Құрамы мен пайдалану ерекшелігіне қарай жанғыш, кенді және кенді емес пайдалы қазбаларды бөледі. Сонымен қатар минералдық ресурстардың екі негізгі: металлдық және металлдық емес тобын ажыратады.

Энергоресурстар

Біріншілік энергетикалық ресурстар – бұл мұнай, табиғи газ, тас және қоңыр көмір, жанғыш тақтатастар, торф (литосфераның нақты қалпына келмейтін ресурстары болып табылады), ағаш (биосфераның қалпына келетін ресурстары), сонымен қатар гидроэнергия (гидросфераның сарқылмайтын ресурстары) және атомдық ыдырау мен ядролық синтез энергиясының қорлары (нақты сарқылмайтын ресурстар).

Жер ресурстары

Жердің жер ресурстары мен топырақ жамылғысы – бұл тірі табиғаттың және адамның азық-түлік пен ауылшаруашылық шикізатты өндіру базасының негізі.

Құрлықтың ауданы мұздық жамылғылары, шөлдер, суайдындармен қоса алғанда, 149 млн. км² құрайды. Кезкелген пайдалануға салыстырмалы түрде жарамды құрлықтың бөлігі 95 млн. км²-ден аспайды немесе құрлықтың жалпы ауданынан 60%-ды алады. Планета жер қорының $\frac{1}{3}$ бөлігін ғана ауыл шаруашылығына пайдалы жерлер алып жатыр (48 млн. ш.ш. не 4,8 млрд. га). Құрлықтың қалған ауданын – құрылыс жерлер мен жолдар, таулар, шөлдер, мұздықтар, ормандар, батпақтар және т.б құрайды.

Орман ресурстары

Біздің планетада орман шамамен, 4 млрд га жерді алып жатыр (құрлықтың 30%-ға жуығы). Екі орман: солтүстік (қылқан жапырақты ағаштары бар) және оңтүстік (97% жалпақ жапырақты ормандардан тұрады) белдеуі байқалады.

Дүниежүзілік орман ресурстары материктер мен елдердің аумақтары бойынша әркелкі таралған. Әлемдік аймақтардың ішінде ормандармен көп көмкерілген – Латын Америкасы. Елдер бойынша орман алқаптары Ресейде, Бразилияда, Канадада, Индонезия мен басқадай мемлекеттерде басым.

Су ресурстары

Адам баласы суды қай уақытта болсын бағалай білді. Су барлық тірі ағзалардың тіршілік етуі үшін қажетті жағдай болып саналады. Тіршіліктің өзі, адамның шаруашылық әрекеті үздіксіз су ресурстарын пайдаланумен тығыз

байланысты.

Жер шарындағы су ресурстарының көп бөлігі Дүниежүзілік мұхит үлесіне сай келеді (көлемі бойынша 96%), жерасты сулары мен мұздықтарға 2%-дан және 0,02% беткі сулардың үлесіне тиесілі (өзендер, көлдер мен батпақтар). Тұщы сулардың қоры планета су ресурстарының барлық көлемінің 0,6%-ын құрайды.

Бақылау сұрақтары:

1. Әлемдегі минералдық ресурстар (көмір, мұнай, газ, темір кені, мыс, қалайы, бокситтер) қоры бойынша ірі 3-5 мемлекеттерді атаңдар.

2. Әлемдегі қай елдер өңдеу өнеркәсібі үшін өзінің шикізатын шеттен алып шығарады? Нақты мысалдар келтіріңдер.

3. Әлемнің қай аймағына ормандардың болмауы, шөлге айналу тән? Орман ресурстарының қысқару себептерін атаңдар.

4. Жер ресурстарын ұтымсыз пайдалануда қандай экологиялық зардаптар болады? «Жер ресурстары», «топырақ ресурстары», «ауыл шаруашылығына жарамды жерлер» терминдерді түсіндіріңдер.

ДҮНИЕЖҮЗІНІҢ ХАЛҚЫ

1. Кіріспе.

2. Халықтың қоныстануы.

3. Халықтың ұдайы өсуі.

4. Тұрғындардың нәсілдік және этникалық құрамы.

5. Әлемдік діндердің географиясы.

6. Халықтың көшіп-қонуы.

7. Урбандалудың әлемдік үдерісі.

Барлық аумақтың деңгейдегі әлеуметтік экономикалық даму жүйесінде демографиялық құрамдас бөлік маңызды орын алады. Демографияның, экономика мен саясаттың өзара байланысы көп жақты және күрделі. «Демографиялық даму» ұғымы өзіне табиғатты пайдаланудың да мәселелерін – аумаққа қатысты тұрғындар санының өсуін және олардың табиғи-ресурстық негізін («демографиялық қысым» факторы) және қоршаған табиғи ортаның жағдайы мен сапасын қамтиды. Оның құрамдас бөлігіне әртүрлі этникалық қақтығыстардың және т.б. пайда болуы мен шешуін қамтитын үдерістер кіреді.

Халықтың қоныстануы

Адамдардың орналасу сипаты, оның ішінде халық тығыздығы, бірнеше факторларға тәуелді. Бұл біріншіден, табиғи жағдайлар: климат, жер бедері, тұщы судың болуы және т.б. Бірақ кейінгі жылдары әлеуметтік экономикалық факторлар халықтың орналасуына әсер етуде (мысалы, ірі қалаларда, шаруашылықтарда халық көп шоғырланады, Қиыр Солтүстік аудандарына қоныстану, қол жетімсіз жерлерге қоныстану және т.с.с.). Дүниежүзінің халқы материктер бойынша біркелкі орналаспаған. Шығыс жарты шарда халық көп қоныстанған (80%-ға жуығы). Сол тұрғыда планета тұрғындарының негізгі

бөлігі Солтүстік жарты шарда тұрады. Құрлықтың 15%-ға жуығы – ел қоныстанбаған облыстар.

Халықтың ұдайы өсуі

Халықтың өсу қарқыны. Біздің планетаның халқы қазір 7 млрд халықты құрай келе, өте тез өсуде. Бірақ Жердің әр бөліктерінде халық санының қарқыны әркелкі. Кейінгі XX ғасырда халық саны 1,6 млрд-тан 6.4 млрд-қа ұлғайды, халық санының ұдайы өсуінің 80%-ы 1950 жылдан кейін жүрді. Планетадағы жаңа тұрғынның негізгі бөлігі дамушы елдерде дүниеге келеді, ал сол кезде экономикалық дамыған елдерде халық саны өте баяу қалыпта өсуде не тіпті, қысқаруда. Бүгінгі таңда әлем халқының саны – 8 151 897 630 адам.

Халықтың ұдайы өсуі – бұл халықтың табиғи қозғалысының нәтижесі арқылы ұрпақтардың ауысуының үдерісі. Бұл үдерісті сипаттау үшін көптеген абсолюттік және салыстырмалы демографиялық көрсеткіштер, оның ішінде – туу мен өлімнің коэффициенті (1000 адамға шаққандағы жыл ішіндегі туылғандар мен өлгендердің саны), халықтың табиғи өсімі (алдыңғы көрсеткіштердің арасындағы айырма). 1 промилле – кез келгеннің 1/1000 үлесі, ол ‰-мен белгіленеді. Орташа әлемдік демографиялық көрсеткіштер келесідей болды: туу көрсеткіші (P) – 19/1000 немесе 19 промилле (‰); өлім коэффициенті (C) – 8/1000 немесе 8‰; туу мен өлімнің арасындағы айырманы сипаттайтын, халықтың табиғи өсімі ($E_p = P - C$) – 11/1000 немесе 11‰.

Тұрғындардың нәсілдік және этникалық құрамы

Адамзатты *басты төрт нәсілге* бөлу міндетті: еуропоидтық, моңғолоидтық (азиялық және америкалық тармақтар), негроидтық және аустралиялық. Бірақ осы нәсілдердің өкілдері әлемнің жалпы халық санында тек қана 70%-ға ие. Қалғаны 30% - аралас және аралық нәсілдік топтардың өкілдері: метистер, мулаттар, самбо және т.б.

Әлемдік діндердің географиясы

Халықтардың діндік құрамын толық білу әр елдегі экономикалық және әлеуметтік географияның ерекшеліктерін терең түсінуге мүмкіндік жасайды. Қоғамдағы діннің алатын рөлі көптеген елдерде маңызды орын алады.

Ру-тайпалық, жергілікті (ұлттық) және әлемдік діндерді бөледі. Алғашқы қауымдық қоғамда *діни нанымның қарапайым түрлері* – тотемизм, сиқыршылық, фетишизм, анимизм және ата-баба дін ғұрыпы қалыптасты (мысалы, тотемизм Аустралия мен Океанияның аборигендерінде, американдық үндістерде кеңінен таралған). Кейіннен діни ілімдердің күрделі түрлері пайда болды. Олар көбінесе, мемлекетке біріккен бір халық не халық топтарының ішінде қалыптасты (осылайша *жергілікті діндер* – иудаизм, индуизм, синтоизм, конфуцийшілдік, даосизм және т.б. қалыптасты).

Халықтың көшіп-қонуы

Қазіргі уақытта көші-қон үдерістері күрделігімен және қауырттылығымен ерекшеленеді. Олар елдер ішінде де, әлемнің жекелеген ірі аймақтары арасында да халықтың орналасуындағы ірі өзгерістерді тудырады. Көші-қон үдерістерін есепке алу кезкелген елдің әлеуметтік экономикалық дамуы үшін өте маңызды, себебі олар тұрғындардың саны мен құрылымына және қоғамның әлеуметтік, шаруашылық саласына қатты әсер етеді. Барлық үдемелі маңыздар планетадағы

интернационалистік тіршіліктің салдары ретінде халықаралық көші-қонды иеленуде.

Урбандалудың әлемдік үдерісі

Адамдардың таралып орналасуының негізгі түрлеріне ауылдық қоныс-мекендері мен қалалар жатады. Қазіргі кезде урбандалу үдерісі әлемдік деңгейде болуда. *Урбандалу* термині қалалардың тез өсуі мен дамуы, қала қоныс-мекендерінің ұлғаюы, қала халықтары санының өсуі деп қана қарастырмау керектігін айта кету керек. Урбандалу үдерісін сонымен қатар, қоғамның барлық салаларында қаланың өсуінің маңызы, ауыл халқына қарағанда қала халқының ұлғаюы деп қарастыру қажет.

Бақылау сұрақтары:

1. «Демографиялық жарылыс», «Демографиялық саясат» мәселелерін түсіндіріңіз? Ол қандай елдерге тән?

2. Әлемдегі ең көп таралған тілдерді атаңыз. Олардың қайсысы БҰҰ-ның жұмыс тілдері боп табылады?

3. Қай аймақтарда әлемдік діндер (буддизм, ислам және христиандық) басым дамыған?

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ОТЫН-ЭНЕРГЕТИКА КЕШЕНІ. МҰНАЙ, ГАЗ ЖӘНЕ КӨМІР ӨНЕРКӘСІБІ

- 1. Отын-энергетика кешенінің құрылымы.**
- 2. Көмір өнеркәсібі.**
- 3. Мұнай өнеркәсібі.**
- 4. Газ өнеркәсібі.**
- 5. Отын-энергетика кешенінің заманауи мәселелері.**
- 6. Әлеуметтік мәселелер.**

Дүниежүзілік отын-энергетика кешені (ОЭК) – бұл отын және энергия өндіру, тасымалдау, бөлу және тұтыну жүйесі. ОЭК қазіргі заманғы экономиканың негізін құрайды және халықтың өмір сүру деңгейі мен өндірістің тиімділігін анықтайды.

Басты салалары:

1. Отын өнеркәсібі:

- Көмір, мұнай, табиғи газ өндіру.
- Мұнай және газ құбырлары, электр желілері.

2. Көмір өнеркәсібі

Көмірдің рөлі:

• Көмір – ең ежелгі отын түрі және өнеркәсіп революциясы кезіндегі басты энергия көзі.

- Әлемдегі электр энергиясының 30%-ы көмір арқылы өндіріледі.

Негізгі көмір өндіруші елдер:

1. Қытай – әлемдегі көмір өндірісінің 50%-ы.
2. Үндістан.

3. АҚШ.
4. Австралия.
5. Ресей.

Көмір өндірісінің экологиялық әсері:

- Көмір жағу нәтижесінде атмосфераға CO_2 , күкірт диоксиді және басқа зиянды заттар бөлінеді.

- Көмір шахталарын игеру табиғат ландшафттарын өзгертеді.

3. Мұнай өнеркәсібі

Мұнайдың рөлі:

- Мұнай – ең көп қолданылатын энергия көзі. Ол тек энергия үшін емес, сонымен қатар химия өнеркәсібі (пластик, тыңайтқыш) үшін де маңызды.

- Әлемдік энергия тұтынуының 33%-ы мұнайдан алынады.

Негізгі мұнай өндіруші елдер:

1. Сауд Арабиясы.
2. Ресей.
3. АҚШ.
4. Иран.
5. Қытай.

Мұнай экспорттаушы елдер ұйымы (ОПЕК):

- ОПЕК мұнай бағасын реттеуге және нарықтық тұрақтылықты қамтамасыз етуге жауапты.

Мұнай өндірісінің экологиялық әсері:

- Мұнай төгілулері экожүйеге зиян келтіреді.

- Мұнайды жағу көмірқышқыл газының (CO_2) көлемін арттырады.

4. Газ өнеркәсібі

Газдың рөлі:

- Табиғи газ – ең экологиялық таза қазба отын түрі.

- Әлемдік энергия тұтынуының 24%-ы газдан алынады.

Негізгі газ өндіруші елдер:

1. АҚШ.
2. Ресей.
3. Иран.
4. Катар.
5. Қытай.

Газдың артықшылықтары:

- Жоғары калориялық құндылық.

- Көмір мен мұнайға қарағанда аз ластайды.

- Газ құбырлары арқылы тасымалдау жеңіл.

Экологиялық әсері:

- Газды жағу азот оксиді және CO_2 шығарады.

- Метан (CH_4) шығарындылары парниктік әсерді күшейтеді.

5. Отын-энергетика кешенінің заманауи мәселелері

Экологиялық мәселелер:

- Көміртегі шығарындыларының артуы (парниктік газдар).

- Қазба отындарын өндірудің экожүйеге кері әсері.

- Климаттың өзгеруі.

Экономикалық мәселелер:

- Мұнай мен газ бағасының тұрақсыздығы.
- Қазба отын қорларының сарқылуы.

Әлеуметтік мәселелер:

- Энергия тапшылығы кейбір дамушы елдерде проблема болып отыр.
- Энергияның қолжетімділігі теңсіздігі.

Мысалдар:

• Германия және Дания баламалы энергия көздерін қолдану бойынша көшбасшы елдер.

Дүниежүзінің отын-энергетика кешені әлемдік экономиканың негізі болып табылады. Қазба отындары әлі де басты энергия көзі болғанымен, экологиялық проблемалар мен қорлардың таусылуы баламалы энергия көздерін дамытуға итермелеп отыр.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Отын-энергетика кешені қандай негізгі салалардан тұрады?
2. Көмірдің басты артықшылықтары мен кемшіліктері қандай?
3. Мұнайдың әлемдік экономикадағы рөлі қандай?
4. Табиғи газдың көмір мен мұнайға қарағанда қандай артықшылықтары бар?
5. ОПЕК ұйымының басты мақсаты қандай?

Талдау сұрақтары:

6. Қазба отындарының қорларының сарқылуы қандай мәселелерге әкелуі мүмкін?
7. Табиғи газ өндірісі мен экология арасында қандай байланыс бар?
8. Баламалы энергия көздерінің дамуы ОЭК-ке қалай әсер етеді?
9. Көмірді пайдалануды азайту үшін қандай шаралар қажет?
10. Мұнай төгілулері экологияға қандай зиян келтіреді?

Практикалық сұрақтар:

11. Картадан мұнай мен газдың ең ірі кен орындарын көрсетіңіз.
12. Қазақстанның отын-энергетика кешенінің ерекшеліктерін сипаттаңыз.
13. Энергияны үнемдеу үшін қандай шараларды ұсынар едіңіз?
14. Қазба отындарын қолдануды азайту үшін баламалы энергия көздерін қалай дамытуға болады?

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКА

- 1. Электр энергетикасының құрылымы.**
- 2. Электр энергиясын өндірудің негізгі түрлері.**
- 3. Электр энергиясын тұтыну.**
- 4. Заманауи мәселелер мен үрдістер.**

Дүниежүзілік электр энергетикасы – экономиканың және қоғамның барлық салаларын дамытудың негізі болып табылатын маңызды сала. Бұл жүйе электр энергиясын өндіру, тасымалдау және тұтыну процестерін қамтиды. Электр энергетикасы табиғи ресурстарды пайдаланумен тығыз байланысты және адамзаттың тұрақты дамуына елеулі әсер етеді.

1. Электр энергетикасының құрылымы

Негізгі бөліктері:

1. Электр энергиясын өндіру:

- Электр станциялары (ЖЭС, СЭС, АЭС, баламалы энергия көздері).

2. Электр энергиясын тасымалдау:

- Электр желілері мен трансформаторлық станциялар.

3. Электр энергиясын бөлу:

- Өнеркәсіпке, тұрғын үй секторына, көлікке және басқа салаларға жеткізу.

Энергия көздері:

1. Қазба отындары (көмір, мұнай, газ).

2. Гидроэнергетика (өзендердің ағысы).

3. Ядролық энергия (атом энергиясын қолдану).

4. Баламалы энергия көздері (жел, күн, геотермалдық, биоэнергия).

2. Электр энергиясын өндірудің негізгі түрлері

Жылу электр станциялары (ЖЭС):

- Электр энергиясының шамамен 60%-ы ЖЭС арқылы өндіріледі.

- Негізінен көмір, табиғи газ және мұнай пайдаланылады.

- Артықшылықтары: тұрақты өндіріс, өндіріс көлемін реттеу мүмкіндігі.

- Кемшіліктері: қоршаған ортаны ластау, парниктік газдар шығарындылары.

- Негізгі елдер: Қытай, АҚШ, Үндістан, Ресей.

Сулы электр станциялары (СЭС):

- Әлемдегі электр энергиясының шамамен 16%-ы гидроэнергетика арқылы өндіріледі.

- СЭС су ресурстарын пайдаланады және экологиялық таза болып табылады.

- Артықшылықтары: қайта қалпына келетін ресурс, төмен шығындар.

- Кемшіліктері: табиғи экожүйелерге әсер ету, өзендердің ағысын бұзу.

- Негізгі елдер: Қытай (Үш шатқал СЭС-і), Бразилия, Канада.

Атом электр станциялары (АЭС):

- Әлемдік электр энергиясының шамамен 10%-ы атом энергетикасынан өндіріледі.

- Уран және плутоний сияқты радиоактивті материалдар қолданылады.

- Артықшылықтары: жоғары тиімділік, төмен CO₂ шығарындылары.

- Кемшіліктері: радиоактивті қалдықтар, қауіпсіздік мәселелері.

- Негізгі елдер: АҚШ, Франция, Жапония, Ресей, Қытай.

Баламалы энергия көздері:

- Әлемдік электр энергиясының шамамен 14%-ы баламалы энергия көздерінен өндіріледі.

- Түрлері:

- Жел энергиясы (Германия, Дания).

- Күн энергиясы (Испания, АҚШ).

- Геотермалдық энергия (Исландия, Индонезия).

- Артықшылықтары: экологиялық таза, ресурстар сарқылмайды.

- Кемшіліктері: бастапқы инвестициялар жоғары, ауа райына тәуелділік.

3. Электр энергиясын тұтыну

Негізгі тұтынушылар:

1. Өнеркәсіп: жалпы тұтынудың 40%-ы.

2. Тұрмыстық сектор: 30%-ы.

3. Қызмет көрсету және көлік салалары.

Аймақтық ерекшеліктер:

- Дамыған елдерде тұтыну тұрақты және жоғары деңгейде.

- Дамушы елдерде тұтыну қарқынды өсуде.

4. Заманауи мәселелер мен үрдістер

Электр энергетикасының мәселелері:

1. Қазба отындарына тәуелділік.

2. Парниктік газдар шығарындыларының артуы.

3. Атом энергетикасының қауіпсіздігі (Чернобыль, Фукусима апаттары).

4. Баламалы энергия көздерінің жеткіліксіз дамуы.

Заманауи үрдістер:

1. “Жасыл энергетика” бағдарламаларын іске асыру.

2. Энергия тиімділігі мен үнемдеуді арттыру.

3. Баламалы энергия көздеріне көшу.

4. Технологиялық инновациялар (ақылды желілер, энергия сақтау жүйелері).

Қорытынды

Дүниежүзілік электр энергетикасы – экономиканың және адам өмірінің негізі. Заманауи қоғам баламалы энергия көздерін дамытуға және экологиялық мәселелерді шешуге ерекше назар аударуы керек.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Электр энергетиканың негізгі құрылымын сипаттаңыз.

2. Жылу электр станцияларының артықшылықтары мен кемшіліктерін атаңыз.

3. Гидроэнергетиканың негізгі ерекшеліктерін түсіндіріңіз.

4. Атом электр станцияларының жұмысы қандай принципке негізделген?

5. Баламалы энергия көздеріне мысал келтіріңіз.

Талдау сұрақтары:

6. Неліктен қазба отындарына тәуелділікті азайту қажет?

7. Электр энергетикасының экологиялық әсерін қалай азайтуға болады?
 8. Баламалы энергия көздерін дамыту неліктен маңызды?
 9. Қазақстанның электр энергетика саласындағы басты мәселелері қандай?
 10. Баламалы энергия көздерін дамыту үшін қандай шаралар қажет?
- Практикалық сұрақтар:
11. Картадан дүниежүзіндегі ең ірі АЭС-терді көрсетіңіз.
 12. Қазақстандағы ең ірі электр станцияларын атаңыз және олардың ерекшеліктерін түсіндіріңіз.
 13. Электр энергиясын үнемдеу үшін күнделікті өмірде қандай шаралар қолдануға болады?
 14. Баламалы энергия көздерін қолданудың артықшылықтары мен қиындықтарын талдаңыз.

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ҚАРА ЖӘНЕ ТҮСТІ МЕТАЛЛУРГИЯ ӨНЕРКӘСІБІ

- 1. Қара металлургия.**
- 2. Түсті металлургия.**
- 3. Қара және түсті металлургияның маңызы.**
- 4. Қазіргі заманғы үрдістер мен мәселелер.**
- 5. Қорытынды**

Металлургия өнеркәсібі – бұл металлдарды өндіру және оларды өңдеу арқылы әртүрлі өнеркәсіп салаларына қажетті өнімдер шығаратын экономиканың ірі саласы. Ол екі негізгі бөлімге бөлінеді: қара металлургия және түсті металлургия.

1. Қара металлургия

Қара металлургия – темір, болат, шойын және олардың қорытпаларын өндірумен айналысатын өнеркәсіп. Ол ауыр өнеркәсіптің негізгі саласы болып табылады және машина жасау, құрылыс, көлік, энергетика сияқты көптеген салалар үшін маңызды.

Негізгі өнімдері:

1. Шойын – шойын балқыту пештерінде өндіріледі.
2. Болат – шойынды өңдеу арқылы алынады.
3. Ферроқорытпалар – болатқа қажетті қасиеттерді беру үшін қосылатын қоспалар.

Шикізат базасы:

1. Темір кені (магнетит, гематит).
2. Марганец және хром.
3. Әк тас және көмір.

Қара металлургияның ірі орталықтары:

- Қытай – әлемдегі ең ірі болат өндіруші.
- Үндістан – болат өндірісі бойынша екінші орында.

- Жапония – жоғары технологиялы болат өнімдерін шығарады.
- Ресей – темір кенінің мол қоры бар.
- АҚШ – өндіріс және тұтыну жағынан алдыңғы қатарда.

Қара металлургияның артықшылықтары мен кемшіліктері:

- Артықшылықтары:
- Өндірістің кең көлемі.
- Өнеркәсіптің түрлі салаларында қолдану.
- Кемшіліктері:
- Табиғи ресурстардың көп мөлшерде жұмсалуды.
- Экологиялық әсерлер (ауа мен судың ластануы).

2. Түсті металлургия

Түсті металлургия – түсті металдарды өндірумен және өңдеумен айналысатын сала. Бұл сала алюминий, мыс, никель, мырыш, қалайы, қорғасын сияқты металдарды қамтиды.

Негізгі өнімдері:

1. Алюминий: авиация, көлік және құрылыс салаларында қолданылады.
2. Мыс: электротехника, кабель өндірісінде негізгі металл.
3. Қорғасын: аккумулятор өндірісінде кеңінен қолданылады.
4. Цинк: болатты коррозиядан қорғауда пайдаланылады.
5. Никель: тот баспайтын болат өндірісінде маңызды элемент

Шикізат базасы:

1. Бокситтер (алюминий үшін).
2. Мыс кені (мыс өндірісі үшін).
3. Полиметалл кендері (қорғасын, мырыш).

Түсті металлургияның ірі орталықтары:

- Қытай – алюминий, мыс, қалайы өндірісінде көшбасшы.
- Аустралия – боксит өндіруде әлемдік жетекші.
- Чили – мыс өндіру бойынша бірінші орында.
- Канада – никель мен мырыш өндірісінде алда.
- Ресей – алюминий және никель қоры мол.

Түсті металлургияның артықшылықтары мен кемшіліктері:

- Артықшылықтары:
- Металдардың жоғары құндылығы.
- Экономиканың әртүрлі салаларында кең қолдану.
- Кемшіліктері:
- Өндіру процесінің қымбат болуы.
- Экологиялық проблемалар.

3. Қара және түсті металлургияның маңызы

Экономикалық маңызы:

• Өнеркәсіптің көптеген салаларын қажетті шикізатпен қамтамасыз етеді.

• Инфрақұрылымды дамытуға ықпал етеді.

Әлеуметтік маңызы:

- Жұмыспен қамту деңгейін арттырады.
- Жергілікті экономиканың өсуіне әсер етеді.

Экологиялық әсері:

- Өндіріс кезінде ауаның ластануы.
- Кен орындарын игеру экожүйелерге әсер етеді.
- Қалдықтардың көп мөлшерде түзілуі.

4. Қазіргі заманғы үрдістер мен мәселелер

Үрдістер:

1. Қайта өңделген металдарды пайдалану.
2. Өндіріс процесін автоматтандыру және роботтандыру.
3. Энергия тиімділігін арттыру.
4. Экологиялық таза технологияларға көшу.

Мәселелер:

1. Табиғи ресурстар қорының азаюы.
2. Экологиялық стандарттардың қатаңдауы.
3. Қалдықтарды қайта өңдеу қажеттілігі.
4. Энергия шығындарының жоғары болуы.
5. Қазақстандағы металлургия өнеркәсібі

Қазақстан – минералды ресурстарға бай ел, сондықтан металлургия өнеркәсібі ұлттық экономиканың негізгі салаларының бірі болып табылады.

Қара металлургия:

- Ірі орталықтары: Теміртау (болат өндірісі), Қарағанды, Рудный.
- Шикізат базасы: Соколов-Сарыбай, Лисаков кен орындары.

Түсті металлургия:

- Ірі орталықтары: Балқаш (мыс), Өскемен (титан-магний), Павлодар (алюминий).
- Шикізат базасы: Жезқазған (мыс), Арқалық (бокситтер).

Болашағы:

- Жаңартылған технологияларды енгізу.
- Экспорттық әлеуетті арттыру.

Қорытынды

Қара және түсті металлургия – кез келген елдің экономикасы үшін маңызды сала. Қазіргі таңда экологиялық мәселелерді шешу және қайта өңдеу технологияларын енгізу металлургияның басты бағыттарының бірі болып табылады.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Қара металлургияның негізгі өнімдерін атаңыз.
2. Түсті металлургияның қандай металдары негізгі болып табылады?
3. Қара металлургия мен түсті металлургияның негізгі айырмашылықтары қандай?
4. Металлургия өнеркәсібінің қандай салалары экологияға ең үлкен әсер етеді?
5. Қазақстандағы қара металлургия орталықтарын атаңыз.

Талдау сұрақтары:

6. Қара металлургияның әлемдік өндірісі қай елдерде шоғырланған?
7. Неліктен түсті металлургия өндірісі қымбат болып саналады?

8. Қайта өңделген металдардың маңызы қандай?
9. Қазақстанның түсті металлургия саласындағы экспорттық әлеуеті қандай?
10. Қазіргі заманғы металлургиядағы экологиялық мәселелерді шешу жолдарын талдаңыз.
Практикалық сұрақтар:
 11. Әлемдегі ірі болат өндіруші компанияларды анықтаңыз.
 12. Қазақстанның мыс өндіру саласы туралы деректерді талдаңыз.
 13. Түсті металлургиядағы экологиялық таза технологияларды сипаттаңыз.
 14. Металлургия өнімдерін қайта өңдеу тиімділігі қандай?

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК МАШИНА ЖАСАУ ӨНЕРКӘСІБІ

- 1. Машина жасаудың негізгі түрлері.**
- 2. Машина жасаудың маңызды салалары.**
- 3. Машина жасау өнеркәсібінің маңызы.**
- 4. Машина жасау өнеркәсібіндегі заманауи үрдістер**
- 5. Қорытынды.**

Машина жасау өнеркәсібі – бұл машиналар мен механизмдерді өндірумен айналысатын өнеркәсіп саласы, соның ішінде әртүрлі техникалық құралдар, автомобильдер, ауыл шаруашылығы техникасы, электротехникалық жабдықтар және басқа да өндірістік жабдықтар. Машина жасау саласы әлемдік экономика үшін маңызды рөл атқарады, өйткені ол басқа өнеркәсіптерге қажетті жабдықтарды қамтамасыз етеді.

1. Машина жасаудың негізгі түрлері

Машина жасауды бірнеше негізгі салаға бөлуге болады:

А) Автомобиль жасау:

- Автокөліктер, автобус, жүк көліктері, автобустар, арнайы техника сияқты транспорт құралдарын өндіру.

- Негізгі өндіруші елдер: Қытай, АҚШ, Германия, Жапония, Оңтүстік Корея.

Б) Ауыр машиналар мен құрал-жабдықтар жасау:

- Құрылыс техникасы, карьерлік машиналар, тракторлар, экскаваторлар және басқа да ауыр машиналар мен механизмдер.

- Негізгі өндіруші елдер: АҚШ, Германия, Қытай, Ресей.

В) Электрлік және электронды жабдықтар жасау:

- Электр энергетикасы, байланыс техникасы, тұрмыстық электроника және компьютерлер.

- Негізгі өндіруші елдер: АҚШ, Жапония, Оңтүстік Корея, Қытай.

С) Әскери техника жасау:

- Әскери мақсаттағы машиналар, ұшақтар, танктер, зымыран жүйелері және басқа да әскери құрал-жабдықтар.

- Негізгі өндіруші елдер: АҚШ, Ресей, Қытай, Франция, Ұлыбритания.

Д) Ауыл шаруашылығы техникасын жасау:

- Тракторлар, комбайндар, егін жинау машиналары және басқа да ауылшаруашылық техникасы.

- Негізгі өндіруші елдер: АҚШ, Германия, Франция, Қытай, Ресей.

2. Машина жасаудың маңызды салалары

А) Автомобиль жасау:

Автокөлік өндірісі – әлемдегі ең ірі және ең маңызды машина жасау саласы. Бұл сала көптеген адамдарды жұмыспен қамтып, экономикалық өсімге әсер етеді. Жаңа технологиялар мен инновациялар, мысалы, электромобильдер мен автономды көліктер, автомобиль өнеркәсібінің болашағын айқындайды.

Б) Көлік және авиация өнеркәсібі:

Авиация, теміржол және теңіз көлігі салалары да маңызды компонент болып табылады. Бұл саладағы технологиялық жетістіктер әлемнің әртүрлі бөліктерін байланыстырып, халықаралық сауданы дамытуға ықпал етеді.

В) Электронды және электрлік жабдықтар:

Бұл салада өндірілетін өнімдер – тұрмыстық техника, компьютерлер, байланыс құралдары және т.б. Бұл өнімдер тек тұрмыстық, сондай-ақ өндірістік қажеттіліктер үшін де қолданылады. Ақпараттық технологиялар мен цифрлық жүйелердің дамуы бұл салаға жаңа мүмкіндіктер туғызады.

3. Машина жасау өнеркәсібінің маңызы

Экономикалық маңызы:

- Машина жасау өнеркәсібі – өндірістің негізі және ұлттық экономиканың қозғаушы күші. Бұл сала басқа да көптеген салалардың дамуына ықпал етеді, мысалы, құрылыс, ауыл шаруашылығы, энергетика және көлік.

- Технологиялық даму мен инновациялар машина жасау өнеркәсібін жаңғыртуға және тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Әлеуметтік маңызы:

- Машина жасау өнеркәсібі көптеген адамдарды жұмыспен қамтамасыз етеді.

- Машина жасау өнімдері адам өмірін жеңілдетуге, өнімділікті арттыруға және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға ықпал етеді.

Экологиялық маңызы:

- Жаңа технологиялар мен экологиялық таза өндіріс әдістері экологиялық жүктемені азайтуға және тұрақты даму мақсаттарына жетуге көмектеседі.

- Машина жасау өндірісінде энергия тиімділігі мен қалдықтарды азайту мәселелері маңызды орын алады.

4. Машина жасау өнеркәсібіндегі заманауи үрдістер

А) Автоматтандыру және роботтандыру:

Машина жасау өндірісінде автоматтандыру мен роботтандыру деңгейінің жоғарылауы еңбек өнімділігін арттырып, өндіріс процесін тиімді

етеді. Жаңа роботтық жүйелер және жасанды интеллект өндірістің әртүрлі салаларында қолданылуда.

Б) 3D баспа технологиялары:

3D баспа технологиялары металл және пластик бұйымдарын жасау үшін қолданылып, өндіріс процесін жеделдетуге және шығындарды азайтуға көмектеседі. Бұл технологиялар өндірісте тапсырыстарды орындаудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

В) Электр көліктері мен автономды көлік жүйелері:

Электр көліктерінің және автономды көліктердің дамуы көлік өнеркәсібінде революция жасап, экологияға ықпалын тигізеді. Бұл саладағы жаңалықтар жасыл энергияға негізделген шешімдерді жүзеге асыруға бағытталған.

Г) Интернет заттары (IoT) және цифрлық трансформация:

Интернет заттары мен цифрлық технологиялар өндірістің әртүрлі кезеңдерінде тиімділікті арттырып, машиналарды өзара байланыстырады. Цифрлық фабрикалар мен ақылды жүйелердің қолданылуы өндіріс пен өнімдерді басқаруды жетілдіреді.

Қорытынды

Дүниежүзілік машина жасау өнеркәсібі – әлем экономикасының негізі болып табылады. Бұл саладағы үздіксіз даму жаңа технологиялардың енгізілуіне және өндірістің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Машина жасау өнеркәсібінің дамуы қоғамның өмір сапасын жақсартуға, экономиканың өсуіне және экологиялық таза технологияларды енгізуге ықпал етеді.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Машина жасау өнеркәсібінің негізгі түрлерін атаңыз.
2. Автомобиль жасау өнеркәсібінің маңызы қандай?
3. Ауыл шаруашылығы техникасын жасаудың ерекшеліктері неде?
4. Машина жасау өнеркәсібі қандай салаларды қамтиды?
5. Қазіргі машина жасау өнеркәсібінің даму үрдістерін сипаттаңыз.

Талдау сұрақтары:

6. Машина жасау өнеркәсібінің экологияға әсерін қалай азайтуға болады?
7. Автокөлік өндірісіндегі экологиялық таза технологиялар қандай?
8. Қазақстанның машина жасау өнеркәсібіндегі негізгі проблемаларды атаңыз.
9. Заманауи технологиялардың машина жасау өнеркәсібіне әсері қандай?
10. Электр көліктері мен автономды көлік жүйелерінің дамуы машина жасау саласына қалай ықпал етуде?

Практикалық сұрақтар:

11. Машина жасау өнеркәсібінде автоматтандыру мен роботтандырудың қандай рөлі бар?
12. Қазақстандағы машина жасау орталықтарын зерттеп, олардың негізгі өндірістік бағыттарын анықтаңыз.

13. 3D баспа технологиясының машина жасау өндірісіндегі пайдасы мен қолданылу аясы қандай?

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ХИМИЯ ӨНЕРКӘСІБІ

1. Химия өнеркәсібінің негізгі салалары.
2. Химия өнеркәсібінің маңызы.
3. Химия өнеркәсібінің әлемдік орталықтары.
4. 4. Химия өнеркәсібінің болашағы мен заманауи үрдістері.
5. Қорытынды.

Химия өнеркәсібі – бұл химиялық өнімдер мен шикізаттарды өндірумен айналысатын өнеркәсіп саласы. Химия өнеркәсібі өнеркәсіптік өндірістің маңызды бөліктерінің бірі болып табылады және ол ауыл шаруашылығын, медицина, құрылыс, энергетика, көлік, тұтыну тауарлары мен басқа да салаларды қамтамасыз етеді. Бұл салада көптеген өнімдер шығарылып, олар әртүрлі салада қолданылады, соның ішінде тыңайтқыштар, пестицидтер, пластмасса, синтетикалық талшықтар, дәрі-дәрмектер және тағы басқалар.

1. Химия өнеркәсібінің негізгі салалары

А) Мұнай-химия өнеркәсібі:

- Негізгі өнімдер: Пластмассалар, синтетикалық каучук, түрлі химиялық қосылыстар, тұрмыстық химия өнімдері, жанар-жағар майлар.

- Шикізат: Мұнай және табиғи газ.

- Қолдану салалары: Көлік, құрылыс, электротехника, медицина, тұрмыстық химия және т.б.

- Негізгі өндіруші елдер: АҚШ, Қытай, Ресей, Сауд Арабиясы, Германия.

Б) Минералды тыңайтқыштар өндірісі:

- Негізгі өнімдер: Азоттық тыңайтқыштар, фосфор тыңайтқыштары, калий тыңайтқыштары.

- Шикізат: Минералды тұздар, табиғи газ, мұнай.

- Қолдану салалары: Ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыру.

- Негізгі өндіруші елдер: Қытай, Үндістан, Ресей, АҚШ, Канада.

В) Органикалық химия:

- Негізгі өнімдер: Пластмассалар, синтетикалық талшықтар, бояғыштар, жуғыш заттар.

- Шикізат: Мұнай, табиғи газ, көмір.

- Қолдану салалары: Тұрмыстық техника, тоқыма өнеркәсібі, құрылыс, көлік.

- Негізгі өндіруші елдер: Қытай, АҚШ, Германия, Жапония.

Г) Фармацевтика өнеркәсібі:

- Негізгі өнімдер: Дәрі-дәрмектер, биологиялық белсенді қосылыстар, вакциналар.

- Шикізат: Табиғи және синтетикалық заттар.

- Қолдану салалары: Медицина, денсаулық сақтау, биотехнология.

- Негізгі өндіруші елдер: АҚШ, Германия, Жапония, Қытай, Швейцария.

Д) Түсті металлургия химиясы:

- Негізгі өнімдер: Түсті металдардың өңделуімен байланысты химиялық өнімдер, ферроқорытпалар.

- Шикізат: Түсті металдар, көмір, түрлі минералдар.

- Қолдану салалары: Металлургия, құрылыс, электроника, машина жасау.

- Негізгі өндіруші елдер: Қытай, Ресей, АҚШ, Германия.

2. Химия өнеркәсібінің маңызы

Экономикалық маңызы:

- Химия өнеркәсібі әлемдік экономиканың маңызды бөліктерінің бірі болып табылады. Ол барлық негізгі өндіріс салаларына қажетті химиялық заттар мен өнімдерді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, химия өнеркәсібі жоғары қосылған құны бар өнімдер шығарып, экономиканың өсуіне ықпал етеді.

- Химия өнімдері әлемдік сауданың маңызды бөлігі болып табылады, олар халықаралық нарықтарда кеңінен экспортталады.

Әлеуметтік маңызы:

- Химия өнеркәсібі қоғамға қажетті көптеген өнімдер – дәрі-дәрмектер, тұрмыстық химия өнімдері, ауыл шаруашылығы өнімдері, құрылыс материалдарын қамтамасыз етеді.

- Жаңа технологиялар мен инновациялар химия өнеркәсібінде жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етеді.

- Сонымен қатар, химия өнеркәсібі көптеген елдер үшін еңбек өнімділігін арттыру мен жаңа өнімдер жасау арқылы халықтың өмір деңгейін жақсартуға мүмкіндік береді.

Экологиялық маңызы:

- Химия өнеркәсібі қоршаған ортаға әсер етуі мүмкін, мысалы, зиянды қалдықтар мен химиялық заттардың табиғатқа шығарылуы.

- Сондықтан экологиялық қауіпсіздік пен тұрақты даму мәселелері химия өнеркәсібінде басты орын алады. Бұл саланың өкілдері қалдықтарды азайту, энергия тиімділігін арттыру және экологиялық таза технологияларды енгізуге бағытталған.

3. Химия өнеркәсібінің әлемдік орталықтары

- АҚШ: Мұнай-химия және органикалық химия салаларында жетекші орын алады. АҚШ-та көптеген ірі химиялық компаниялар жұмыс істейді, оның ішінде DuPont, Dow Chemical сияқты әлемге танымал фирмалар бар.

- Қытай: Химия өнеркәсібі Қытайда жыл сайын дамып келеді, ол әлемдегі ең ірі химиялық өнімдерді өндіруші елдердің бірі болып табылады.

Қытайда органикалық химия, минералды тыңайтқыштар және пластмассалар өндірісі жақсы дамыған.

- Германия: Германия химия өнеркәсібінде екінші орында тұрады және мұнда көптеген ірі химиялық корпорациялар бар, мысалы, BASF.

- Жапония: Жапония жоғары сапалы химиялық өнімдерді өндірудегі жетекші елдердің бірі болып табылады, әсіресе электронды және фармацевтикалық өнімдер.

- Ресей: Ресейдің химия өнеркәсібі мұнай-химия және табиғи газ өндірісіне негізделген, сондықтан химия өнеркәсібінің негізгі бөлігі мұнай мен газ өңдеуге бағытталған.

4. Химия өнеркәсібінің болашағы мен заманауи үрдістері

- Жасыл химия: Экологиялық таза технологияларды қолдану, қалдықтарды азайту және экологиялық зиянды заттардың өндірісін шектеу. Бұл салада жаңа зерттеулер мен инновациялар химиялық өндірістің тұрақты болашағын қамтамасыз етеді.

- Нанотехнологиялар: Наноматериалдар мен нанотехнологиялардың химия өнеркәсібіндегі қолданылуы жаңа өнімдер мен материалдар жасауға мүмкіндік береді. Бұл сала медицина, электроника, энергетика және басқа да салалар үшін маңызды.

- Цифрландыру және автоматтандыру: Химия өнеркәсібіндегі цифрландыру процестердің тиімділігін арттырады. Өндірісті автоматтандыру және смарт жүйелер арқылы өндірістің шығындарын азайту және өнім сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

- Жаңартылатын энергия көздері: Химия өнеркәсібі үшін жаңартылатын энергия көздеріне көшу экологиялық таза өнімдер жасау мен энергия тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Қорытынды

Дүниежүзілік химия өнеркәсібі экономика мен қоғам үшін маңызды сала болып табылады. Ол әлемнің әртүрлі елдерінде кеңінен дамыған және барлық салаларда маңызды рөл атқарады. Заманауи технологиялар мен инновациялар химия өнеркәсібінде тұрақты даму мен экологиялық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Химия өнеркәсібінің негізгі салаларын атаңыз.
2. Мұнай-химия өнеркәсібі қандай өнімдер шығарады?
3. Органикалық химияның маңызы қандай?
4. Химия өнеркәсібінің экологиялық маңызы қандай?
5. Қазақстандағы химия өнеркәсібінің негізгі салалары қандай?

Талдау сұрақтары:

6. Химия өнеркәсібі әлемдік экономикаға қалай ықпал етеді?
7. Химия өнеркәсібіндегі жасыл химияның маңызы қандай?
8. Химия өнеркәсібінің дамуына қандай заманауи үрдістер әсер етеді?
9. Химия өнеркәсібінің экологиялық қауіпсіздігі қалай қамтамасыз етіледі?

10. Қазақстанның химия өнеркәсібінің болашағы қандай?

Практикалық сұрақтар:

11. Қытай мен АҚШ химия өнеркәсібінде қалай көшбасшылық орынды иеленген?

12. Қазақстандағы химия өнеркәсібінің негізгі орталықтарын зерттеп, олардың өндірісін талдаңыз.

13. Химия өнеркәсібіндегі жаңартылатын энергия көздерін қолдану мысалдарын келтіріңіз.

14. Заманауи химия өнеркәсібінің инновациялық технологияларын талдаңыз.

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҒЫ МЕН АҒАШ ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІ

- 1. Орман шаруашылығы мен ағаш өндеудің маңызы.**
- 2. Орман шаруашылығының негізгі бағыттары.**
- 3. Ағаш өндеу өнеркәсібі.**
- 4. Дүниежүзілік орман шаруашылығы мен ағаш өндеу өнеркәсібінің негізгі орталықтары.**
- 5. Орман шаруашылығы мен ағаш өндеу өнеркәсібінің заманауи мәселелері мен болашағы.**
- 6. Қорытынды.**

Орман шаруашылығы мен ағаш өндеу өнеркәсібі табиғи ресурстарды тиімді пайдаланудың маңызды салаларының бірі болып табылады. Бұл сала әлемдік экономикада маңызды рөл атқарады, өйткені орман ресурстары көптеген өнімдер мен материалдарды өндіруге негіз болады. Орман шаруашылығы мен ағаш өндеу өнімдері құрылыс, жиһаз жасау, қағаз өндірісі, энергетика және басқа да салаларда қолданылады.

1. Орман шаруашылығы мен ағаш өндеудің маңызы

Экономикалық маңызы:

• Орман шаруашылығы мен ағаш өндеу өнеркәсібі жергілікті және ұлттық экономикалар үшін маңызды табыс көзі болып табылады. Ол ауыл шаруашылығы мен құрылыс секторларына қажетті шикізаттарды қамтамасыз етеді.

• Орман ресурстарын пайдалану арқылы ағаш және ағаш материалдары, қағаз, жиһаз және басқа да өнімдер өндіріледі, бұл өз кезегінде жаңа жұмыс орындарын ашып, экономиканы дамытуға ықпал етеді.

Әлеуметтік маңызы:

• Орман шаруашылығы көптеген адамдарды жұмыспен қамтамасыз етеді. Әсіресе ауылды жерлерде орман шаруашылығы және ағаш өндеу өндірісі халықтың тіршілігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

• Ағаш өндеу саласы сондай-ақ халықтың тұрмыс деңгейін жақсартуға, тұрғын үй мен инфрақұрылым салуға қажетті материалдарды ұсынады.

Экологиялық маңызы:

- Ормандар экожүйелердің тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Олар ауаға оттегін шығарып, көмірқышқыл газын сіңіріп, климаттың өзгеруін реттеуге көмектеседі.

- Ормандарды дұрыс басқару мен қорғау экологиялық тепе-теңдікті сақтауға, биоалуантүрлілікті қорғауға және жердің деградациясын болдырмауға көмектеседі.

2. Орман шаруашылығының негізгі бағыттары

А) Орман өсіру және қорғау:

- Орман өсіру – бұл орман ресурстарын қалпына келтіру және ұлғайту процесі. Бұл процесс ағаштар мен өсімдіктерді отырғызу, орманды күтіп-ұстау және орманды зиянкестер мен аурулардан қорғауды қамтиды.

- Орман қорғау – бұл ормандардың табиғи апаттардан, заңсыз кесуден және орман өрттерінен қорғау шаралары.

Б) Орманды пайдалану:

- Ормандарды ағаш кесу, ағаштан өнімдер жасау және басқа да ресурстарды алу мақсатында пайдалану. Мұнда негізінен орманның ағаш ресурстары мен ағаштан алынатын өнімдер (мысалы, қағаз, картон, жиһаз) өндіріледі.

- Орманды пайдалану кезінде экологиялық талаптар мен орман ресурстарын ұтымды пайдалану қажеттілігі ерекше маңызды.

В) Орманды қалпына келтіру:

- Орманды қалпына келтіру – бұл ағаш отырғызу, ормандарды қалпына келтіру және өсімдіктердің табиғи тепе-теңдігін сақтау жұмыстарын қамтиды.

3. Ағаш өңдеу өнеркәсібі

Ағаш өңдеу өнеркәсібі орман ресурстарын өңдеп, дайын өнімдерге айналдыруды көздейді. Бұл сала бірнеше негізгі бағыттарға бөлінеді:

А) Ағаш өңдеу және құрылыс материалдары:

- Ағаш өңдеу өнеркәсібі ағаштан құрылыс материалдарын, паркет, фанера, ағаш тақталар мен плиталар, есіктер мен терезелер, ағаш қаңқалар жасайды.

- Негізгі өнімдер: фанера, ДСП (древесно-стружечная плита), MDF (мелкодисперсная древесно-волокнистая плита), ағаш тақталар.

- Негізгі өндіруші елдер: Қытай, АҚШ, Германия, Ресей, Канада.

Б) Ағаштан жасалған жиһаз өндірісі:

- Жиһаз жасау ағаш өңдеудің маңызды саласы болып табылады. Бұл салада ағаштан әртүрлі жиһаздар мен интерьер элементтері жасалады, мысалы, үстелдер, орындықтар, шкафтар, сөрелер.

- Негізгі өндіруші елдер: Қытай, Италия, Германия, Польша, Бразилия.

В) Қағаз және картон өндіру:

- Қағаз өңдеу өнеркәсібі ағаштан, кендірден немесе басқа да өсімдік материалдарынан қағаз, картон, бума өнімдерін өндіреді.

- Негізгі өнімдер: қағаз, картон, дәрі-дәрмек қағазы, картоннан жасалған қораптар.

• Негізгі өндіруші елдер: Қытай, АҚШ, Германия, Ресей, Бразилия.

4. Дүниежүзілік орман шаруашылығы мен ағаш өңдеу өнеркәсібінің негізгі орталықтары

АҚШ:

• АҚШ орман шаруашылығы мен ағаш өңдеудің әлемдегі ең ірі орталықтарының бірі болып табылады. Мұнда ағаш өңдеу және құрылыс материалдары өндірісі жақсы дамыған.

• АҚШ ормандары негізінен солтүстік және батыс аймақтарда орналасқан, олар ағаш кесу және ағаш өңдеуде маңызды рөл атқарады.

Канада:

• Канада орман ресурстарының ең үлкен өндірушілерінің бірі болып табылады. Елде үлкен орман алқаптары бар және ол әлемдегі ең ірі ағаш өндірушілердің бірі саналады.

• Канада ағаш өңдеуді дамытуда маңызды рөл атқарады, оның ішінде құрылыс материалдары мен қағаз өндірісі.

Қытай:

• Қытай орман шаруашылығы мен ағаш өңдеу өнеркәсібін белсенді түрде дамытуда, ол ағаш өңдеудің әлемдегі ең ірі орталықтарының бірі болып табылады.

• Қытай әлемдегі ағаш өңдеу және жиһаз өндіру бойынша басты өндіруші елдердің бірі.

Ресей:

• Ресей орман шаруашылығы мен ағаш өңдеуде маңызды рөл атқарады. Елде үлкен орман алқаптары бар, олар ағаш пен басқа да орман ресурстарын өндіруде маңызды рөл атқарады.

• Ресейде ағаш өңдеу, құрылыс материалдарын жасау және қағаз өндірісі жақсы дамыған.

Еуропа:

• Германия, Швеция, Финляндия және Польша елдері орман шаруашылығы мен ағаш өңдеуде жетекші орындарда тұр.

• Бұл елдерде ағаш өңдеу өнеркәсібі жақсы дамыған, әсіресе жиһаз жасау және қағаз өндірісі бойынша жоғары сапалы өнімдер өндіріледі.

5. Орман шаруашылығы мен ағаш өңдеу өнеркәсібінің заманауи мәселелері мен болашағы

А) Орман ресурстарының сарқылуы:

• Ормандардың заңсыз кесуі және орман өрттері орман ресурстарын азайтуда. Бұл мәселе әлемдік деңгейде шешуді талап етеді.

• Орманды сақтау мен қалпына келтіру шараларын күшейту қажет.

Б) Экологиялық қауіптер:

• Орманды дұрыс пайдаланбау, ағаштың тым көп кесуі экологиялық апаттарға әкелуі мүмкін. Ормандардың азаюы биоалуантүрлілікті бұзады, климаттың өзгеруіне әсер етеді.

• Орман шаруашылығын экологиялық тұрғыдан дұрыс басқару маңызды міндет болып табылады.

В) Жаңа технологиялар мен инновациялар:

• Орман шаруашылығында жаңа технологиялар мен экологиялық таза әдістерді қолдану, ағаш өңдеу өнеркәсібінде автоматтандыру мен цифрландырудың дамуы маңызды рөл атқарады.

• Бұл технологиялар өндірістің тиімділігін арттырып, қалдықтарды азайтуға және экологиялық таза өнімдер өндіруге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Дүниежүзілік орман шаруашылығы мен ағаш өңдеу өнеркәсібі табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және экологиялық жауапкершілікті арттыру бойынша маңызды міндеттерді шешуде. Бұл сала экономикалық, әлеуметтік және экологиялық маңызы зор. Заманауи технологиялар мен экологиялық әдістер орман ресурстарын қорғауға және ағаш өңдеуді тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Орман шаруашылығының негізгі бағыттарын атаңыз.
2. Ағаш өңдеу өнеркәсібі қандай өнімдер шығарады?
3. Орман шаруашылығының экологиялық маңызы қандай?
4. Орманды қалпына келтірудің қандай әдістері бар?
5. Орман шаруашылығы мен ағаш өңдеу өнеркәсібі арасындағы байланыс қандай?

Талдау сұрақтары:

6. Орман шаруашылығында экологиялық мәселелерді қалай шешуге болады?
7. Орман ресурстарының сарқылуы қандай зардаптарға әкелуі мүмкін?
8. Ағаш өңдеу өнеркәсібінің әлемдік экономикаға ықпалы қандай?
9. Орманды қорғау мен ағаш өңдеудің заманауи технологияларын салыстырыңыз.
10. Қазақстандағы орман шаруашылығы мен ағаш өңдеуді дамыту мүмкіндіктері қандай?

Практикалық сұрақтар:

11. Қытай мен Канада ағаш өңдеу өнеркәсібінде қалай көшбасшы болды?
12. Қазақстанда орман шаруашылығын дамыту үшін қандай шаралар қабылдануы керек?
13. Орманды қалпына келтіру бойынша әлемде қандай үздік тәжірибелер бар?

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ҚҰРЫЛЫС МАТЕРИАЛДАР ӨНЕРКӘСІБІ

1. Құрылыс материалдар өнеркәсібінің негізгі түрлері мен өнімдері.
2. Құрылыс материалдар өнеркәсібінің экономикадағы рөлі.
3. Дүниежүзілік құрылыс материалдар өнеркәсібінің негізгі орталықтары.

4. Құрылыс материалдары өнеркәсібінің қазіргі мәселелері мен болашағы.

5. Құрылыс материалдар өнеркәсібінің болашағы

6.

7.

Құрылыс материалдары өнеркәсібі – бұл құрылыс саласында қолданылатын әртүрлі материалдарды өндіретін және өңдейтін сала. Бұл сала елдердің экономикасында маңызды орын алады, себебі ол құрылыс индустриясының негізін құрайды. Құрылыс материалдары өндірісі тұрғын үй құрылысын, инфрақұрылымдық жобаларды, өнеркәсіптік ғимараттарды салу және жөндеу үшін қажетті материалдарды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, құрылыс материалдарының әлемдік нарығында көптеген елдер бәсекелес болып табылады.

1. Құрылыс материалдар өнеркәсібінің негізгі түрлері мен өнімдері

Құрылыс материалдарының өндірісі бірнеше негізгі бағытқа бөлінеді. Олардың әрқайсысы құрылыс саласына қажетті маңызды өнімдер мен шикізаттарды ұсынады.

А) Құрылыс цементі және бетон:

- Цемент – құрылыс материалдарының негізі болып табылады. Ол әртүрлі құрылыс жұмыстарында, соның ішінде ғимараттардың негізін, қабырғаларын, едендерін және т.б. тұрғызуда қолданылады.

- Бетон – цемент, су, құм және қиыршық тастың қоспасынан жасалады. Бұл материал ғимараттардың құрылысында, жолдарды салуда және басқа да инфрақұрылымдық жобаларда қолданылады.

Б) Құрылыс кірпіштері мен блоктар:

- Кірпіш – құрылыс материалдарының ең көне түрлерінің бірі. Ол ғимараттардың қабырғаларын салуда, қабаттар мен іргетастарды жасауда қолданылады.

- Блоктар – бетоннан, газдалған бетоннан немесе керамикадан жасалады. Олар тез әрі тиімді құрылыс жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді.

В) Шатыр материалдары және оқшаулау материалдары:

- Шатыр материалдары – ғимараттың шатырын жабу үшін пайдаланылатын материалдар. Олар металл, керамика, битум және полимерлерден жасалуы мүмкін.

- Оқшаулау материалдары – ғимараттарды жылытуды және дыбыс оқшаулауды қамтамасыз ету үшін қолданылады. Бұл материалдар көбінесе минералды жүн, полистирол, полиуретан және басқа да материалдардан жасалады.

Г) Құрылыс теміржолдары мен металдар:

- Арматура – бетон құрылысында беріктік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қолданылады.

- Металл өнімдері – ғимараттың құрылымдары мен индустриалды объектілердің металл қаңқалары, құбырлар, тақталар және т.б. өндірісі.

Д) Әйнек және пластик:

- Әйнек – терезелер мен басқа да ашық құрылымдарды жасау үшін қолданылады.

- Пластиктер – терезе жақтаулары, құбырлар мен басқа да құрылыс элементтері үшін кеңінен қолданылады.

2. Құрылыс материалдар өнеркәсібінің экономикадағы рөлі

Құрылыс материалдары өнеркәсібі әлем экономикасының маңызды секторы болып табылады, өйткені ол:

- Жұмыс орындарын қамтамасыз етеді: Құрылыс материалдары өндірісінің дамуы көптеген жұмыс орындарын ашады. Бұл саладағы жұмысшылардың көпшілігі фабрикаларда, құрылыс алаңдарында, тасымалдау және монтаждау жұмыстарында еңбек етеді.

- Инфрақұрылымның дамуына ықпал етеді: Құрылыс материалдарының өндірісі инфрақұрылымның дамуына ықпал етеді, өйткені тұрғын үй, жолдар, көпірлер, өнеркәсіптік ғимараттар және басқа да нысандар салу үшін құрылыс материалдары қажет.

- Ұлттық экономиканы дамытады: Құрылыс материалдарының өндірісі мен экспорты елдің экономикалық өсуіне ықпал етеді. Әсіресе, дамыған және дамушы елдер бұл салада белсенді түрде жұмыс істейді.

3. Дүниежүзілік құрылыс материалдар өнеркәсібінің негізгі орталықтары

Құрылыс материалдары өндірісі дүние жүзінде кең таралған. Негізгі өндіріс орталықтары:

- Қытай – әлемдегі ең ірі құрылыс материалдарын өндіруші ел. Қытайдың құрылыс нарығы өте үлкен және ел көптеген құрылыс материалдарын ішкі және сыртқы нарықтарға экспорттайды.

- АҚШ – АҚШ-та құрылыс материалдарының өндірісі жақсы дамыған. Елде бетон, цемент, металл өнімдері және басқа да құрылыс материалдары өндірілуде.

- Германия – Еуропадағы құрылыс материалдарын өндіру бойынша жетекші елдердің бірі. Германияда жоғары сапалы құрылыс материалдары өндірілуде, әсіресе бетон және металл өнімдері.

- Үндістан – Үндістан құрылыс материалдары саласында айтарлықтай өсу көрсетіп отыр. Елде цемент, кірпіш және басқа да құрылыс өнімдері кеңінен өндіріледі.

- Ресей – Ресей де құрылыс материалдарын өндіруде маңызды орын алады, әсіресе цемент, бетон және кірпіш өндірісінде.

4. Құрылыс материалдары өнеркәсібінің қазіргі мәселелері мен болашағы

А) Қоршаған ортаға әсері:

Құрылыс материалдары өнеркәсібі табиғи ресурстарды пайдалану және қоршаған ортаға әсер ету тұрғысынан көптеген экологиялық мәселелерге

себеп болуы мүмкін. Цемент өндірісі, мысалы, көмірқышқыл газының көп мөлшерін шығарады, бұл климаттың өзгеруіне ықпал етеді.

• Шешімдер: Жасыл технологияларды енгізу, қалдықтарды қайта өңдеу және экологиялық таза материалдарды қолдану.

Б) Құрылыс материалдарының сапасы:

Құрылыс материалдарының сапасы құрылыс саласының тұрақтылығы мен қауіпсіздігі үшін өте маңызды. Сапасыз материалдар ғимараттың беріктігін төмендетіп, апаттарға әкелуі мүмкін.

• Шешімдер: Құрылыс материалдарын сертификаттау, инновациялық зерттеулер мен дамыту жұмыстары.

В) Жаңа технологиялар мен инновациялар:

Құрылыс материалдары саласында жаңа технологиялар мен инновациялар өнімдерді тиімдірек, сапалы және экологиялық таза жасауға мүмкіндік береді. 3D басып шығару технологиясы, жасыл құрылыс материалдары және автоматизацияланған өндіріс процестері бұл салада үлкен өзгерістер енгізуде.

• Болашақтың трендтері: Құрылыс материалдарын қайта өңдеу, биоыдырайтын және экологиялық таза материалдар.

5. Құрылыс материалдар өнеркәсібінің болашағы

Құрылыс материалдары өнеркәсібі тұрақты түрде дамып келеді және болашақта да осы үрдіс жалғаса береді. Жаңа технологиялар мен экологиялық таза өндіріс әдістері басты назарда болады. Құрылыс материалдарын қайта өңдеу мен қалдықтарды азайту, энергия тиімділігін арттыру және жасыл құрылыс шешімдерін енгізу үлкен маңызға ие болады.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Құрылыс материалдары өнеркәсібінің негізгі өнімдерін атаңыз.
2. Цемент пен бетонның құрылыс саласындағы маңызы қандай?
3. Құрылыс материалдарының экологиялық мәселелерін қалай шешуге болады?
4. Құрылыс материалдары өндірісінің экономикадағы рөлі қандай?
5. Құрылыс материалдарының әлемдік нарығында бәсекелестік қалай қалыптасады?

Талдау сұрақтары:

6. Құрылыс материалдарын қайта өңдеу қандай артықшылықтар береді?
7. Қытай мен АҚШ құрылыс материалдарын өндірудегі ерекшеліктерін салыстырыңыз.
8. Құрылыс материалдары өнеркәсібіндегі экологиялық мәселелерді шешу жолдарын ұсыныңыз.
9. 3D басып шығару технологиясын құрылыс материалдары өндірісінде қолданудың мүмкіндіктері мен қиыншылықтарын талдаңыз.
10. Қазақстанда құрылыс материалдары өнеркәсібін дамыту үшін қандай шаралар қабылдануы қажет?

Практикалық сұрақтар:

11. Құрылыс материалдары өндірісінің салдарынан қоршаған ортаға тигізетін әсерлерді азайту үшін қандай технологияларды енгізуге болады?

12. Құрылыс материалдарын қайта өндеудің тиімділігін қалай бағалауға болады?

13. Құрылыс материалдары өнеркәсібінде инновациялық шешімдерді енгізу үшін қандай зерттеулер жүргізу керек?

ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІП

- 1. Жеңіл өнеркәсіптің негізгі салалары мен өнімдері.**
- 2. Жеңіл өнеркәсіптің экономикадағы маңызы.**
- 3. Дүниежүзілік жеңіл өнеркәсіптің басты орталықтары.**
- 4. Жеңіл өнеркәсіптің заманауи мәселелері мен болашағы.**
- 5. Қорытынды.**

Жеңіл өнеркәсіп – бұл тұтынушыларға арналған өнімдерді өндіретін сала. Оның басты ерекшелігі – өндірістік процестердің салыстырмалы түрде жеңіл болуы және еңбек сыйымдылығының жоғары болуы. Жеңіл өнеркәсіп адамдардың күнделікті өміріне қажетті өнімдермен қамтамасыз ету үшін қызмет етеді, оның ішінде киім, аяқ киім, текстиль өнімдері, тамақ өнімдері және басқа да тұтыну тауарлары бар.

Жеңіл өнеркәсіптің басқа салалардан ерекшелігі – оның негізінде өнеркәсіптік өндіріс пен ауыл шаруашылығы өнімдерінің тығыз байланысы жатыр. Бұл саладағы өндіріс негізінен шикізаттарды өңдеуге және оны дайын өнімге айналдыруға бағытталған. Жеңіл өнеркәсіп негізінен адамдардың тұрмысын жақсартуға арналған өнімдерді өндіреді.

1. Жеңіл өнеркәсіптің негізгі салалары мен өнімдері

Жеңіл өнеркәсіптің бірнеше негізгі салалары бар. Әрбір сала әртүрлі өнімдер мен қызметтер ұсынады.

А) Текстиль өнеркәсібі:

• Текстиль өнеркәсібі - маталар мен жіптерді өндірумен айналысады. Бұл сала негізінен мақта, жүн, зығыр, синтетикалық және жартылай синтетикалық талшықтарды пайдаланады.

• Негізгі өнімдер: киім, төсек-орын жабдықтары, перделер, төсеніштер, және тағы басқа текстиль бұйымдары.

• Текстиль өнеркәсібі еңбек сыйымдылығы жоғары сала болып табылады, өйткені ол көп мөлшерде қол еңбегін талап етеді.

Б) Киім өнеркәсібі:

• Киім өнеркәсібі - бұл негізгі материалдардан дайын киім өнімдерін шығару саласы. Киім өндірісінде әртүрлі тоқыма материалдары, былғары және синтетикалық маталар қолданылады.

• Негізгі өнімдер: ерлер, әйелдер және балалар киімдері, костюмдер, куртқалар, шалбарлар, көйлектер, спорттық киімдер.

- Киім өнеркәсібінің негізгі бағыты - дайын өнімдер шығару және жеке тапсырыстар бойынша киім тігу.

В) Аяқ киім өнеркәсібі:

- Аяқ киім өнеркәсібі - аяқ киімдерді, сандалдар мен басқа да аяқ киім түрлерін өндіруге бағытталған.

- Негізгі өнімдер: спорттық аяқ киім, классикалық аяқ киім, жазғы сандалдар, былғары және синтетикалық материалдардан жасалған аяқ киімдер.

Г) Тері өңдеу және былғары өнімдер өнеркәсібі:

- Былғары өнеркәсібі - тері шикізатынан аяқ киім, сөмке, белдік, капшық, түрлі аксессуарлар мен киімдер жасауға бағытталған сала.

- Негізгі өнімдер: былғары аяқ киім, куртқалар, сөмкелер, портфельдер.

Д) Тамақ өнеркәсібі:

- Тамақ өнеркәсібі – бұл сала азық-түлік өнімдерін өндіруге бағытталған, оның ішінде ет, сүт, кондитерлік өнімдер, көкөніс, жемістер мен олардың қайта өңделген өнімдері бар.

- Негізгі өнімдер: нан, ет, сүт өнімдері, кондитерлік өнімдер, шырындар, консервілер, шоколадтар.

2. Жеңіл өнеркәсіптің экономикадағы маңызы

А) Экономикалық маңызы:

- Жеңіл өнеркәсіп экономиканың көптеген салаларына әсер етеді және тұтыну тауарларын өндіреді, бұл адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға көмектеседі.

- Ол ұлттық экономиканың маңызды саласы болып табылады, өйткені ол көптеген жұмыс орындарын ашады және экспорттық әлеуетті арттырады.

Б) Жұмыс орындарын қамтамасыз ету:

- Жеңіл өнеркәсіп көптеген елдерде жұмыс орындарын қамтамасыз етеді, әсіресе дамушы елдерде.

- Текстиль және киім өнеркәсібі, аяқ киім мен тері өңдеу салалары еңбек ресурстарын көп қажет етеді.

В) Экспорттық әлеует:

- Жеңіл өнеркәсіп көптеген елдер үшін экспорттық табыстың маңызды көзі болып табылады.

- Мысалы, Қытай мен Үндістан киім мен текстиль өнімдерін әлемдік нарыққа шығарады.

3. Дүниежүзілік жеңіл өнеркәсіптің басты орталықтары

АҚШ:

- АҚШ жеңіл өнеркәсіптің дамыған елдерінің бірі болып табылады. Мұнда киім, аяқ киім, косметика және азық-түлік өндірісі дамыған. Алайда, соңғы жылдары өндіріс азайып, бұл сала Азия елдеріне көшкен.

Қытай:

- Қытай әлемдегі ең ірі жеңіл өнеркәсіп өнімдерін өндіруші ел болып табылады. Бұл ел текстиль, киім және аяқ киім өндірісінде жетекші орын алады. Қытай сондай-ақ әлемдік нарықта жеңіл өнеркәсіп өнімдерінің ірі экспорттаушысы болып табылады.

Үндістан:

• Үндістан да жеңіл өнеркәсіп саласында үлкен әлеуетке ие. Бұл елде әсіресе текстиль және киім өнеркәсібі дамыған.

Түркия:

• Түркия - Еуропадағы жетекші жеңіл өнеркәсіп өндірушілерінің бірі. Елде киім мен текстиль өнімдерінің өндірісі кеңінен дамыған.

Бангладеш:

• Бангладеш жеңіл өнеркәсіп өнімдерін өндіру мен экспорттауда маңызды орын алады, әсіресе киім және текстиль өнеркәсібінде. Бангладештің өндірістік қуаттары әлемдік нарықта үлкен сұранысқа ие.

4. Жеңіл өнеркәсіптің заманауи мәселелері мен болашағы

А) Экологиялық мәселелер:

• Жеңіл өнеркәсіп, әсіресе текстиль және киім өндірісі қоршаған ортаға әсер ететін бірнеше мәселелерге себеп болуы мүмкін. Түсіру, химиялық заттар қолдану, судың көп мөлшерде қолданылуы сияқты проблемалар экологиялық зиян келтіреді.

• Шешімдер: Экологиялық таза өндіріс әдістерін енгізу, қайта өңделген материалдарды пайдалану.

Б) Қолданылатын шикізаттың тапшылығы:

• Табиғи талшықтардың (мақта, жүн, зығыр) және тері шикізаттарының тапшылығы әлемдегі көптеген елдерде байқалады.

• Шешімдер: Жаңа материалдарды қолдану, синтетикалық талшықтарды пайдалану.

В) Жұмыс жағдайлары:

• Дамушы елдерде жеңіл өнеркәсіп жұмысшыларын қорғау мәселесі маңызды болып табылады. Төмен жалақылар мен жұмыс жағдайларының нашарлығы жұмысшылардың жағдайына теріс әсер етуі мүмкін.

• Шешімдер: Жұмысшылардың құқықтарын қорғау, еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Г) Жаңа технологиялар мен автоматтандыру:

• Жаңа технологиялар мен автоматтандыру өндіріс процестерін оңтайландырып, өнімділік пен тиімділікті арттыруға көмектеседі.

• Болашақ трендтері: Қайта өңдеуге болатын материалдарды пайдалану, экологиялық таза өндірістік әдістер.

Қорытынды

Жеңіл өнеркәсіп – адамдардың күнделікті өміріне қажетті өнімдерді өндіру саласы болып табылады. Бұл сала тұтынушыларға жоғары сапалы тауарлар ұсынады және көптеген елдерде экономикалық дамудың маңызды қозғаушы күшіне айналады. Экологиялық мәселелерді шешу, жұмыс жағдайларын жақсарту және жаңа технологияларды енгізу жеңіл өнеркәсіптің болашағын жарқын етеді.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Жеңіл өнеркәсіптің негізгі салаларын атаңыз.
2. Текстиль өнеркәсібінің маңызы қандай?

3. Жеңіл өнеркәсіп өнімдерінің қайда қолданылатынын сипаттаңыз.
 4. Құрылыс және азық-түлік өнеркәсібі жеңіл өнеркәсіпке қалай әсер етеді?
 5. Жеңіл өнеркәсіп саласының экологиялық мәселелері туралы не білесіз?
- Талдау сұрақтары:
6. Қытай мен Үндістанның жеңіл өнеркәсіптегі рөлін салыстырыңыз.
 7. Жеңіл өнеркәсіптің болашағы мен даму тенденцияларын талдаңыз.
 8. Жеңіл өнеркәсіптің экологиялық аспектілерін шешу жолдарын ұсыныңыз.
 9. Бангладештің жеңіл өнеркәсіп саласындағы жетістіктерін талдаңыз.
 10. Қазіргі заманғы жеңіл өнеркәсіп технологияларын талдап, олардың артықшылықтарын көрсетіңіз.
- Практикалық сұрақтар:
11. Жеңіл өнеркәсіп өнімдерін қайта өңдеу мүмкіндіктері қандай?
 12. Құрылыс және ағаш өңдеу салаларының жеңіл өнеркәсіпке әсерін зерттеңіз.
 13. Жеңіл өнеркәсіптегі экологиялық таза өндірістік әдістерді қалай енгізуге болады?

ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІ

- 1. Тамақ өнеркәсібінің негізгі салалары мен өнімдері.**
- 2. Тамақ өнеркәсібінің экономикадағы рөлі.**
- 3. Тамақ өнеркәсібінің экологиялық мәселелері.**
- 4. Тамақ өнеркәсібінің болашағы**

Тамақ өнеркәсібі – бұл азық-түлік өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және сақтау саласы. Ол азық-түлік өнімдерінің әртүрлі түрлерін өндіруді қамтиды, олардың ішінде ет, сүт, нан, кондитерлік өнімдер, сусындар, көкөністер мен жемістер, консервацияланған азық-түліктер және басқа да өнімдер бар. Тамақ өнеркәсібі әлемдегі ең ірі және маңызды салалардың бірі болып табылады, себебі ол халықтың өмір сүру деңгейін және денсаулығын жақсарту үшін қажетті өнімдермен қамтамасыз етеді.

Тамақ өнеркәсібі тек азық-түлік өндірумен ғана шектелмейді, сонымен қатар жаңа технологияларды енгізу, өнім сапасын бақылау, экологиялық таза әдістерді қолдану сияқты мәселелерге де қатысты. Бұл сала экономикадағы маңызды орындардың бірі болып табылады, себебі ол жұмыс орындарын қамтамасыз етеді, экспорттық табыс көзі болып табылады және елдер арасында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

- 1. Тамақ өнеркәсібінің негізгі салалары мен өнімдері**
- A) Ет өнеркәсібі:

- Ет өнеркәсібі – мал шаруашылығында алынған етті қайта өңдеумен айналысады. Мұнда мал сою, етті өңдеу, ысталған өнімдер, консервілеу және басқа да ет өнімдері өндіріледі.

- Негізгі өнімдер: сиыр еті, қой еті, шошқа еті, құс еті, шұжық өнімдері, консервіленген ет.

Б) Сүт өнеркәсібі:

- Сүт өнеркәсібі – сүтті қайта өңдеу және әртүрлі сүт өнімдерін өндірумен айналысады.

- Негізгі өнімдер: сүт, ірімшік, айран, йогурт, май, кілегей, сүт ұнтағы.

В) Нан және кондитерлік өнімдер:

- Нан өнеркәсібі – ұннан және басқа да шикізаттардан нан, бәліш, тәтті тоқаштар мен басқа да пісірілген өнімдерді өндіреді.

- Кондитерлік өнеркәсіп – тәтті өнімдер мен шоколад, печенье, торттар, карамельдер және басқа да тәттілер өндіреді.

- Негізгі өнімдер: қара нан, ақ нан, тоқаштар, торттар, кәмпиттер, шоколад.

Г) Көкөніс және жеміс өңдеу өнеркәсібі:

- Көкөніс және жеміс өңдеу өнеркәсібі – жаңа піскен көкөністер мен жемістерді өңдеу және сақтау мақсатында түрлі өнімдер шығарады.

- Негізгі өнімдер: консервілер, шырындар, кептірілген жемістер мен көкөністер, джемдер, маринадтар.

Д) Сусындар өнеркәсібі:

- Сусындар өнеркәсібі – әртүрлі сусындарды өндіреді, соның ішінде алкогольсіз және алкогольді сусындар, шырындар, газдалған сусындар, минералды су.

- Негізгі өнімдер: газдалған сусындар, минералды су, шырындар, энергетикалық сусындар, сыра, шарап.

Е) Балық өнеркәсібі:

- Балық өнеркәсібі – балықты өндіру, өңдеу және сақтаумен айналысады.

- Негізгі өнімдер: балық консервілері, балық өнімдері (тұшпара, шұжық), тұздалған балық.

2. Тамақ өнеркәсібінің экономикадағы рөлі

А) Экономикалық маңызы:

- Тамақ өнеркәсібі әр елдің экономикалық дамуына маңызды үлес қосады. Бұл сала ұлттық ішкі жалпы өнімнің (ІЖӨ) бір бөлігі болып табылады, және көптеген жұмыс орындарын қамтамасыз етеді.

- Ол азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, елдің ішкі нарығын толықтырады және экспорттық әлеуетті арттырады.

Б) Жұмыс орындары:

- Тамақ өнеркәсібі – бұл елдердің ең үлкен жұмыс берушілерінің бірі. Бұл салада мыңдаған адамдар жұмыс істейді, оның ішінде шикізат өндірушілері, өңдеушілер, тасымалдаушылар, маркетингтер және тағы басқа мамандар бар.

- Жұмыс орындары ауылдық және қалалық жерлерде де болуы мүмкін, өйткені тамақ өнеркәсібі көп түрлі өңдеу процесін қажет етеді.

В) Экспорт және сауда:

- Тамақ өнеркәсібі халықаралық саудада маңызды рөл атқарады. Бұл сала өнімдеріне жоғары сұраныс бар, өйткені әлемдегі көптеген елдер ауыл шаруашылығынан өндірілген өнімдерге тәуелді.

- Мысалы, Қытай, АҚШ, Ресей және Канада көптеген тамақ өнімдерін экспорттайды, сонымен қатар дамушы елдер де өздерінің ауыл шаруашылығы өнімдерін басқа елдерге сатуға ұмтылады.

3. Тамақ өнеркәсібінің экологиялық мәселелері

А) Қалдықтар мен ластану:

- Тамақ өнеркәсібі қоршаған ортаға әсер ететін бірнеше экологиялық мәселелерге себеп болуы мүмкін, соның ішінде өндіріс қалдықтары мен қалдық судың ластануы, көмірқышқыл газының шығарылуы.

- Шешімдер: Энергия үнемдеуші технологияларды енгізу, қалдықтарды қайта өңдеу, экологиялық таза пакеттерді қолдану.

Б) Су ресурстарын пайдалану:

- Тамақ өндірісі үшін су ресурстарының көп мөлшерде пайдаланылуы экологиялық мәселеге айналуы мүмкін, әсіресе су тапшылығы аймақтарында.

- Шешімдер: Су үнемдейтін технологияларды енгізу, су ресурстарын қайта өңдеу.

В) Тұтынушылардың тағамға деген сұранысы:

- Қазіргі кезде тұтынушылар денсаулыққа зиян келтіретін өнімдерден сақ болуға тырысады. Бұл тамақ өнеркәсібіне өнімдердің сапасын жақсартуды, табиғи ингредиенттерді қолдануды, азық-түлік қауіпсіздігі мен гигиенасын қамтамасыз етуді талап етеді.

- Шешімдер: Органикалық өнімдерді өндіру, табиғи және экологиялық таза өнімдерді шығаруды көбейту.

4. Тамақ өнеркәсібінің болашағы

А) Инновациялар мен жаңа технологиялар:

- Тамақ өнеркәсібі болашақта жаңа технологиялар мен инновациялар арқылы дамиды. Мысалы, тамақ өнімдерін өндіруде автоматтандыру және робот техникасы қолданылып, өнім сапасын арттыруға және еңбек өнімділігін көтеруге мүмкіндік береді.

- Сонымен қатар, жасанды интеллект пен деректерді талдау арқылы тұтынушылардың сұранысын болжау және өнімдер шығару үдерісін оңтайландыру мүмкін болады.

Б) Дәстүрлі және органикалық өнімдерге сұраныстың артуы:

- Тұтынушылар денсаулыққа пайдалы және экологиялық таза өнімдерге көбірек көңіл бөледі. Бұл органикалық өнімдерге, глютенсіз және басқа да арнайы диеталық өнімдерге сұраныстың артуына алып келеді.

В) Азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты даму:

- Азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты даму мәселелері алдағы уақытта басты назарда болады. Қалдықтарды азайту, энергияны үнемдеу және

экологиялық таза өнімдерді өндіру тамақ өнеркәсібі саласының болашағына ықпал етеді.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Тамақ өнеркәсібінің негізгі салаларын атаңыз.
2. Ет өнеркәсібінің экономикадағы рөлі қандай?
3. Тамақ өнеркәсібінің экологиялық мәселелері қандай?
4. Тамақ өнеркәсібінің дамуы ел экономикасына қалай әсер етеді?
5. Тамақ өнеркәсібіндегі жаңа технологиялардың болашағы қандай?

Талдау сұрақтары:

6. Қазақстандағы тамақ өнеркәсібінің даму тенденцияларын талдаңыз.
7. Тамақ өнеркәсібінің экологиялық зиянын азайту үшін қандай шаралар қолдануға болады?
8. Тамақ өнеркәсібінде автоматтандыру және инновациялар қолданудың пайдасы туралы пікіріңізді айтыңыз.
9. Әлемдегі ет өнеркәсібінің дамуын салыстырыңыз.
10. Органикалық өнімдерге сұраныстың артуы тамақ өнеркәсібіне қандай әсер етеді?

Практикалық сұрақтар:

11. Тамақ өнеркәсібінде жаңа өнімдерді енгізу процесін сипаттаңыз.
12. Тамақ өнеркәсібіндегі экологиялық таза өндіріс әдістерін зерттеңіз.
13. Тамақ өнеркәсібіндегі қалдықтарды қайта өңдеу әдістерін талдаңыз.

ДҮНИЕЖҮЗІНІҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ

- 1. Ауыл шаруашылығының салалары.**
- 2. Ауыл шаруашылығының экономикалық маңызы.**
- 3. Ауыл шаруашылығының экологиялық мәселелері.**
- 4. Ауыл шаруашылығының дамуы және болашағы.**

Ауыл шаруашылығы – бұл адамдардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін табиғи ресурстарды пайдалану арқылы азық-түлік, мал өнімдері, талшықтар, дәрі-дәрмектер, отын және басқа да шикізаттарды өндіретін саланың бірі. Ауыл шаруашылығының негізі – өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы. Бұл сала әлемдегі экономиканың маңызды бөлігін құрайды және халықты азық-түлікпен қамтамасыз етумен қатар, көптеген жұмыс орындарын да ұсынады.

1. Ауыл шаруашылығының салалары

А) Өсімдік шаруашылығы:

Өсімдік шаруашылығы – ауыл шаруашылығының ең негізгі саласы болып табылады, ол түрлі дақылдарды өсірумен айналысады. Бұл сала ауыл шаруашылығының азық-түлік өндірудегі маңызды бағыты болып саналады.

- Негізгі дақылдар: дәнді дақылдар (бидай, жүгері, күріш), май дақылдары (соя, күнбағыс, рапс), жемшөп дақылдары (соя, клевер), көкөністер мен жемістер (картоп, көкшөптер, алма, апельсин, жүзім).

- Техникалық дақылдар: кант қамысы, темекі, мақта, шәй, кофе.

Б) Мал шаруашылығы:

Мал шаруашылығы – бұл әртүрлі үй жануарларын асыраумен және олардан алынатын өнімдермен (ет, сүт, тері, жүн) айналысатын саланың бөлігі.

- Негізгі жануарлар: сиыр, қой, ешкі, шошқа, құс (тауық, үйрек, қаз).

- Өнімдер: ет, сүт, жүн, тері, жұмыртқа, бал.

В) Орман шаруашылығы:

Орман шаруашылығы – бұл ормандарды сақтау, қорғау және олардан ағаш өнімдерін алу саласы. Ормандар жер шарындағы экологиялық теңгерімді сақтауда маңызды рөл атқарады.

- Негізгі өнімдер: ағаш, жапырақ, шайыр, резеңке, дәрілік өсімдіктер.

Г) Балық шаруашылығы:

Балық шаруашылығы – теңіздер мен өзендерден балық аулау және оны өңдеу ісімен айналысатын сала. Бұл сала азық-түлік өнімдерімен қатар экономикалық тұрғыдан маңызды.

- Негізгі өнімдер: балық, теңіз өнімдері.

2. Ауыл шаруашылығының экономикалық маңызы

- Экономикадағы рөлі: Ауыл шаруашылығы әлемнің көптеген елдерінде экономиканың маңызды бөлігін құрайды. Бұл сала ішкі жалпы өнімнің (ІЖӨ) елеулі бөлігін қамтамасыз етеді, әсіресе дамушы елдерде.

- Жұмыс орындары: Ауыл шаруашылығы көптеген адамдарды жұмыспен қамтамасыз етеді, әсіресе ауылдық жерлерде.

- Экспорт: Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдері әлемдегі халықаралық сауданың негізгі бөлігіне айналған. Кейбір елдер өздерінің ауыл шаруашылығы өнімдерін экспортқа шығарып, қосымша табыс табады.

3. Ауыл шаруашылығының экологиялық мәселелері

Ауыл шаруашылығы әлемдегі экологиялық мәселелерге, оның ішінде жердің тозуы, ормандардың кесілуі, су ресурстарының ластануы және биологиялық алуан түрліліктің азаюына әкелуі мүмкін.

А) Жердің тозуы:

- Тозу себептері: Ауыл шаруашылығы жерін дұрыс пайдаланбау, шамадан тыс жайылымдар, ағаштарды кесу, табиғи экожүйелердің бұзылуы.

- Шешімдер: Агроэкологиялық әдістерді қолдану, органикалық ауыл шаруашылығы, топырақтың эрозиясына қарсы шаралар.

Б) Су тапшылығы және су ластануы:

- Себептері: Суармалау, тыңайтқыштар мен пестицидтерді пайдалану, ауыл шаруашылығында судың көп шығындалуы.

• Шешімдер: Су үнемдеу технологияларын енгізу, су ресурстарын тиімді пайдалану, табиғи су көздерін қорғау.

В) Биологиялық әртүрлілік:

• Азайуының себептері: Ауыл шаруашылығының интенсивті әдістері, табиғи орта мен түрлердің жойылуы.

• Шешімдер: Биологиялық алуан түрлілікті сақтау шараларын енгізу, органикалық егіншілік.

4. Ауыл шаруашылығының дамуы және болашағы

А) Инновациялар мен жаңа технологиялар:

• Қазіргі ауыл шаруашылығы жаңа технологияларды енгізу арқылы дамуда. Бұл технологиялар автоматтандыруды, заманауи құралдарды, био және нанотехнологияларды, сондай-ақ жасыл энергетиканы қолдануды қамтиды.

• Генетикалық модификацияланған өнімдер: Өсімдіктер мен жануарларды генетикалық түрде өзгерту азық-түлік өнімдерінің өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Б) Тұрақты даму:

• Ауыл шаруашылығының болашағы тұрақты даму концепциясына негізделеді. Бұл табиғат ресурстарын үнемдеу, экологиялық таза әдістерді қолдану, өнімдерді қайта өңдеу және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

• Органикалық ауыл шаруашылығы: Экологиялық таза өнімдерге сұраныстың артуы органикалық өнімдер өндіруді ынталандыруда.

В) Азық-түлік қауіпсіздігі:

• Әлемдегі ауыл шаруашылығының басты мақсаттарының бірі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл егістік алаңдарының өнімділігін арттыру, жаңа дақылдарды игеру, жерді тиімді пайдалану, және азық-түлікті сақтау мен тарату жүйелерін дамыту арқылы жүзеге асырылады.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Ауыл шаруашылығының негізгі салаларын атаңыз.
2. Мал шаруашылығының даму ерекшеліктерін сипаттаңыз.
3. Өсімдік шаруашылығының қандай дақылдары ең көп таралған?
4. Ауыл шаруашылығының экономикалық маңызы қандай?
5. Ауыл шаруашылығының экологиялық мәселелерін атаңыз.

Талдау сұрақтары:

6. Қазақстандағы ауыл шаруашылығының негізгі бағыттарын талдаңыз.

7. Ауыл шаруашылығында қолданылатын жаңа технологиялардың артықшылықтарын қарастырыңыз.

8. Ауыл шаруашылығының экологиялық зардаптарын қалай азайтуға болады?

9. Тұрақты даму мен органикалық ауыл шаруашылығының арасындағы байланысты талдаңыз.

Практикалық сұрақтар:

10. Ауыл шаруашылығында экологиялық таза әдістерді енгізу үшін қандай шаралар қолдануға болады?

11. Су үнемдеу технологияларын ауыл шаруашылығында қолданудың маңыздылығын түсіндіріңіз.

12. Қазақстанда ауыл шаруашылығын дамыту үшін қандай мемлекеттік қолдау шараларын қолдану керек?

ДҮНИЕЖҮЗІНІҢ КӨЛІК ГЕОГРАФИЯСЫ

1. Көлік түрлері.

2. Көлік желісінің географиялық таралуы.

3. Көлік инфрақұрылымының экономикалық және әлеуметтік маңызы.

4. Көлік жүйесінің экологиялық аспектілері.

5. Көлік жүйесінің даму болашағы.

Көлік географиясы — бұл жергілікті және халықаралық деңгейде көлік жүйелерінің құрылымын, қызмет етуін, таралуын және олардың экономикалық, экологиялық және әлеуметтік аспектілерін зерттейтін ғылым саласы. Көлік жүйесі әлемдегі барлық елдердің экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады, себебі ол өндіріс орындарынан тұтынушыларға тауарлар мен қызметтердің тасымалын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, көлік байланыстары халықтың әлеуметтік тұрмысын жақсартуға, сауда мен халықаралық қатынастарды нығайтуға ықпал етеді.

1. Көлік түрлері

Әлемде бірнеше негізгі көлік түрлері бар, олардың әрқайсысы белгілі бір экономикалық мақсаттарға сәйкес пайдаланылады.

А) Жерүсті көлігі

Жерүсті көлігі — бұл автомобильдер, теміржолдар және жаяу жүргіншілер жолдары арқылы жүзеге асатын көлік түрлері. Жерүсті көлігі жалпы көлемде ең көп қолданылатын көлік түрі болып табылады.

• Автомобиль көлігі: Бұл көлік түрі елдер ішінде және қалалар арасында жүк пен адамдарды тасымалдауда кеңінен қолданылады. Автомобиль жолдарының ұзындығы мен сапасы, сондай-ақ автомобильдер саны елдің экономикалық дамуы мен көлік жүйесінің тиімділігін көрсетеді.

• Теміржол көлігі: Теміржол көлігі үлкен көлемдегі жүктерді, әсіресе ауыр жүктерді тасымалдауда маңызды рөл атқарады. Ол көп уақытты қажет ететін және үнемді тасымалдау үшін пайдаланылады. Алайда, теміржолдың инфрақұрылымы қымбат әрі уақыттың шектеулілігі бар.

• Троллейбус, трамвай: Қала ішінде жолаушыларды тасымалдаудың экологиялық таза түрлері болып табылады.

Б) Әуе көлігі

Әуе көлігі — бұл самолеттер, тікұшақтар арқылы жүзеге асатын көлік түрі. Әуе көлігі қысқа уақыт ішінде ұзақ қашықтықтарды еңсеру үшін тиімді.

- Жолаушылар тасымалдау: Әуе көлігі жолаушыларды тасымалдауда маңызды орын алады, әсіресе халықаралық рейстерде.

- Жүк тасымалдау: Ауыр жүктерді тасымалдау үшін де әуе көлігі кеңінен қолданылып отыр. Бұл әсіресе қымбат және тез бұзылатын өнімдер үшін маңызды.

В) Су көлігі

Су көлігі — бұл кемелер мен қайықтарды қолдана отырып, теңіздер, мұхиттар және өзендер арқылы тасымалдау.

- Теңіз көлігі: Бұл ең арзан көлік түрі болып табылады және әлемдік сауданың көп бөлігі теңіз арқылы жүзеге асады. Теңіз көлігі арқылы негізінен шикізат, мұнай, минералдар, астық және басқа да тауарлар тасымалданады.

- Өзен және көл көлігі: Өзендер мен көлдер арқылы тасымалдау негізінен ішкі саудаға қатысты.

Г) Космос көлігі

Космос көлігі — бұл спутниктер мен басқа да ғарыштық көліктер арқылы жүзеге асатын тасымалдау түрі. Бұл саланың негізгі міндеті — жер серіктері мен ғарыштық жүктемелерді тасымалдау.

2. Көлік желісінің географиялық таралуы

Көлік жүйелерінің географиялық таралуы елдердің даму деңгейіне, табиғи ресурстарға, климаттық жағдайлар мен экономикалық қажеттіліктерге байланысты өзгеріп отырады.

- Дамыған елдерде көлік жүйесі жоғары деңгейде дамыған және тиімді жұмыс істейді. Мысалы, АҚШ, Еуропа елдерінде автомобиль және теміржол көлігі жақсы дамыған, ал авиация мен теңіз тасымалы да үлкен үлеске ие.

- Дамушы елдерде көбінесе көлік инфрақұрылымы әлі толық дамымаған және ол табиғи кедергілер, қымбат инвестициялар, экономикалық қиындықтар сияқты мәселелерге байланысты болуы мүмкін.

3. Көлік инфрақұрылымының экономикалық және әлеуметтік маңызы

А) Экономикалық маңызы:

- Көлік жүйесі әлемдік экономиканы біріктіріп, сауда қатынастарын дамытуға ықпал етеді.

- Көлік инфрақұрылымы елдер арасында тауарлардың жылдам және арзан жеткізілуін қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде өндірісті дамытуға және экономикалық өсуге ықпал етеді.

- Көлік қызметтерінің тиімділігі кәсіпорындардың, сонымен қатар ұлттық экономикалардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Б) Әлеуметтік маңызы:

- Көлік жүйесі адамдардың өмірін жеңілдетеді, жұмыс орындары мен әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігін арттырады.

- Ол қалалар мен ауылдар арасындағы байланысты нығайтуға, сондай-ақ халықтың мобильділігін қамтамасыз етуге көмектеседі.

4. Көлік жүйесінің экологиялық аспектілері

Көлік жүйесі экологиялық мәселелерге де әсер етеді. Қазіргі таңда көлік түрлерінің экологиялық таза болуына баса назар аударылуда. Автомобильдер мен кемелердің шығаратын зиянды газдары, авиацияның экологиялық мәселелері, шу мен көлік құралдарының басқа да әсерлері экологияға үлкен қауіп төндіреді.

- Автомобильдер мен ауыр жүк көліктері көліктен шығатын зиянды газдардың негізгі көзі болып табылады. Бұл мәселені шешу үшін экологиялық таза көлік құралдары, мысалы, электр көліктері, гибридтік көліктер сияқты жаңа технологиялар енгізілуде.

- Авиацияның экологиялық әсері: Әуе тасымалы әлемде ең көп көмірқышқыл газының шығуына себепші болып табылады. Бұл мәселені шешу үшін жаңа ұшақ модельдерін әзірлеу, сонымен қатар әуе қозғалысын реттеу жұмыстары жүргізілуде.

- Теңіз көлігінің экологиялық проблемалары: Теңіз тасымалдары да су экожүйесіне зиян келтіруі мүмкін, мысалы, мұнай төгінділері мен пластик қалдықтарының пайда болуы.

5. Көлік жүйесінің даму болашағы

- Технологиялық жаңалықтар: Болашақта көлік жүйесін дамытудағы басты бағыттар — электромобильдер, автопилотты көліктер, гибридті жүйелер және экологиялық таза көліктер. Сонымен қатар, гиперлуп сияқты жоғары жылдамдықтағы көлік жүйелері де болашақта кеңінен таралуы мүмкін.

- Қалалар мен көлік жүйесі: Урбанизацияның жоғарылауымен қала ішіндегі көлік жүйесін жақсарту мен қоғамдық көліктерді дамыту үлкен маңызды болмақ. Әр түрлі көлік түрлерінің үйлесімді жұмыс істеуі, жасыл энергия мен экологиялық таза көліктердің көбеюі қалалардың болашақ инфрақұрылымының маңызды бөлігін құрайды.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Көлік географиясы қандай ғылым саласы?
2. Әлемде ең көп таралған көлік түрлері қандай?
3. Су көлігінің ерекшеліктері мен артықшылықтарын атаңыз.
4. Әуе көлігінің халықаралық маңызы қандай?
5. Көлік инфрақұрылымының экономикалық маңызы туралы не білесіз?

Талдау сұрақтары:

6. Дамыған және дамушы елдердегі көлік инфрақұрылымының айырмашылықтарын салыстырыңыз.

7. Көлік жүйесінің экологиялық мәселелерін қалай шешуге болады?

8. Технологиялық инновациялар көлік жүйесінің дамуына қалай әсер етеді?

Практикалық сұрақтар:

9. Қала ішіндегі көлік жүйесін жақсарту үшін қандай шаралар қолданылуы мүмкін?

10. Электр көліктерінің экологиялық әсерін талдаңыз.

11. Теңіз көлігінің халықаралық саудадағы рөлін сипаттаңыз.

АДАМЗАТТЫҢ ҒАЛАМДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

1. Экологиялық мәселелер.
2. Әлеуметтік мәселелер.
3. Экономикалық мәселелер.
4. Саяси мәселелер.
5. Ғаламдық денсаулық мәселелері.

Адамзаттың ғаламдық мәселелері – бұл әлем елдерінің бірлесіп шешуі қажет болатын күрделі әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және саяси мәселелер. Бұл мәселелер бүкіл әлемді қамтиды және олар тек бір елдің немесе аймақтың ғана емес, барша планетаның болашағына ықпал етеді. Ғаламдық мәселелер тек қана мемлекеттер мен үкіметтердің әрекеттерімен шешілмейді, сонымен қатар жеке адамдардың, қоғамның, халықаралық ұйымдардың, және кәсіпорындардың да атсалысуын қажет етеді.

1. Экологиялық мәселелер

А) Климаттың өзгеруі

Климаттың өзгеруі – бұл ғаламдық мәселелердің ең өзектісі болып табылады. Жер бетінде температураның жоғарлауы, мұздықтардың еруі, теңіз деңгейінің көтерілуі, экологиялық жүйелердің бұзылуы мен түрлі табиғи апаттардың жиілеуі сияқты процестер климаттың өзгеруінің нәтижесінде пайда болады. Бұл өзгерістер ауыл шаруашылығына, су ресурстарын пайдалануға және биологиялық алуан түрлілікке үлкен әсер етеді.

- Қызметі: Қоршаған ортаның ластануы, әсіресе көмірқышқыл газының көп шығарылуы, парниктік газдардың өсімі климаттың өзгеруіне себепкер болады.

- Шешімдер: Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану, энергия үнемдеу, көміртегі шығарындыларын азайту, ормандарды қорғау, экологиялық таза көлік құралдарын қолдану.

Б) Табиғи ресурстардың сарқылуы

Табиғи ресурстардың, оның ішінде минералдар, отын, су және ормандардың қоры азайып барады. Шикізат ресурстарының шектелуі болашақта олардың жетіспеушілігіне әкеліп соғуы мүмкін.

- Шешімдер: Ресурстарды үнемдеу, қайта өңдеу және баламалы материалдарды пайдалану, табиғат қорғау шараларын қабылдау.

В) Биологиялық әртүрліліктің азаюы

Жануарлар мен өсімдіктердің жойылуы, экожүйелердің бұзылуы адамзаттың болашаққа төнген тағы бір үлкен қауіп. Ормандарды кесу, аңшылық, табиғаттың ластануы бұл процестерге әсер етеді.

- Шешімдер: Қорықтар мен ұлттық саябақтарды құру, экологиялық таза әдістерді қолдану, түрлерді қорғау бойынша шаралар қабылдау.

2. Әлеуметтік мәселелер

А) Кедейлік және теңсіздік

Кедейлік – бүкіл әлем бойынша кең тараған әлеуметтік мәселе. Әлемде миллиардтаған адамдар әлі күнге дейін кедейлікте өмір сүреді. Сонымен қатар, бай мен кедей арасындағы айырмашылықтар да ұлғая түсуде.

- Шешімдер: Әлеуметтік бағдарламаларды дамыту, табыстарды қайта бөлу, білім беру мен денсаулық сақтау салаларына инвестициялар тарту.

Б) Дені сау қоғам құру

Денсаулық сақтау жүйесі әлемнің көптеген елдерінде проблемалы болып қалуда. Қоғамдық денсаулықтың төмендеуі, жұқпалы аурулардың таралуы (мысалы, COVID-19), дұрыс тамақтану мен дене шынықтырудың болмауы – осының барлығы денсаулық мәселелерін туындатады.

- Шешімдер: Жаңа дәрі-дәрмектер мен вакциналарды әзірлеу, денсаулық сақтау қызметтерін қолжетімді ету, жұқпалы ауруларды бақылау.

В) Білім беру

Білім беру жүйесіндегі теңсіздік, әсіресе дамушы елдерде, жастардың сапалы білім алуға қол жетімділігі жоқ болуы адамзаттың ғаламдық мәселелерінің бірі.

- Шешімдер: Әлемде білім беру сапасын жақсарту, мектептер мен университеттердегі инфрақұрылымды дамыту, білім беру жүйелеріне инновацияларды енгізу.

3. Экономикалық мәселелер

А) Әлемдік экономикалық дағдарыс

Әлемдік экономикалық дағдарыс немесе тұрақсыздық, қаржы дағдарыстары мен экономиканың жалпы құлдырауы бірқатар мемлекеттердің тұрақтылығына әсер етеді. Бұл жұмыссыздықтың, инфляцияның және табыс деңгейінің төмендеуіне әкеліп соғуы мүмкін.

- Шешімдер: Әлемдік қаржы жүйесін тұрақтандыру, экономикаға инновацияларды енгізу, кәсіпкерлікті дамыту, халықаралық саудадағы тарифтерді төмендету.

Б) Халықаралық сауда және ашық нарықтар

Қазіргі таңда әлемдегі мемлекеттер арасында сауда және экономикалық байланысты нығайту маңызды. Қорғаныштық саясат, баж салығы мен экономикалық санкциялар халықаралық саудаға зиян келтіруі мүмкін.

- Шешімдер: Сауда келісімдерін оңтайландыру, ашық нарықтарды қолдау, көпжақты сауда жүйелерін нығайту.

4. Саяси мәселелер

А) Халықаралық қақтығыстар мен соғыстар

Әлемде көптеген елдер арасындағы қақтығыстар мен соғыстар адамзаттың ғаламдық проблемаларына айналды. Қақтығыстар мен терроризм, қарулы қақтығыстардың жиілеуі саяси тұрақтылыққа әсер етеді.

- Шешімдер: Халықаралық құқықтық нормаларды сақтау, бейбіт келіссөздер жүргізу, соғысты болдырмау шараларын енгізу.

Б) Халықаралық терроризм

Терроризм халықаралық қауіпсіздікке қатер төндіреді. Ол түрлі саяси, діни және әлеуметтік мәселелерден туындап, әлемнің көптеген аймақтарында кеңінен таралуда.

• Шешімдер: Терроризммен күресу, халықаралық терроризмге қарсы ұйымдардың жұмыстарын күшейту.

5. Ғаламдық денсаулық мәселелері

А) Жұқпалы аурулар

COVID-19 пандемиясы, сондай-ақ басқа да жұқпалы аурулар әлем елдеріне үлкен әсер етті. Әлемдік денсаулық сақтау жүйесі бұл мәселелермен күресуде күрделі жағдайларға тап болуда.

• Шешімдер: Жаңа вакциналарды дамыту, ғаламдық денсаулық сақтау жүйелерін нығайту, жұқпалы ауруларды алдын алу шараларын күшейту.

Қорытынды

Адамзаттың ғаламдық мәселелері тек ұлттық деңгейде ғана емес, әлемдік деңгейде де шешуді талап етеді. Бұл мәселелердің шешімі көпжақты ынтымақтастық, инновациялар мен халықаралық ынтымақтастықты талап етеді. Әрбір жеке адам, қоғам және мемлекет осы мәселелердің шешіміне өз үлесін қосуға тиіс. Қазіргі таңда ғаламдық мәселелермен күресу үшін халықаралық ұйымдар мен азаматтық қоғамның белсенділігі қажет. Тек бірлесіп жұмыс істей отырып, адамзат осы күрделі мәселелерді шеше алады.

Бақылау сұрақтары

Теориялық сұрақтар:

1. Адамзаттың ғаламдық мәселелерінің негізгі түрлерін атаңыз.
2. Климаттың өзгеруі адамзатқа қандай әсер етеді?
3. Кедейлік және теңсіздік мәселесін шешудің қандай жолдары бар?
4. Биологиялық әртүрліліктің азаюы қандай экологиялық мәселелерге әкеледі?

Талдау сұрақтары:

5. Адамзаттың ғаламдық мәселелерінің әлеуметтік және экономикалық аспектілерін салыстырыңыз.
6. Әлемдегі пандемиялардың адамзаттың денсаулығына әсерін қалай бағалайсыз?
7. Халықаралық терроризмнің саяси тұрақтылыққа әсерін талдаңыз.

Практикалық сұрақтар:

8. Қоршаған ортаның ластануын азайту үшін қандай шаралар қабылдау қажет?
9. Әлемдік экономикалық дағдарыстарды болдырмау үшін қандай саясаттарды жүргізу керек?
10. Ғаламдық денсаулық мәселелерін шешу үшін халықаралық ынтымақтастықты қалай дамытуға болады?